

ANKARA - 2025

TARİHİ TİCARET MERKEZLERİNDE KORUMA SÜRECİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTLİLEŞME

Editör: Doç. Dr. Seçil Gül MEYDAN YILDIZ

Prof. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK

Doç. Dr. Seçil Gül MEYDAN YILDIZ

Doç. Dr. Emine Saka AKIN

Hüsne TEMUR

Vasfiye Hande KAVAK

Bediha Eda KARACA

ISBN: 978-625-5923-75-2

TARİHİ TİCARET MERKEZLERİNDE KORUMA SÜRECİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTLİLEŞME

EDİTÖR

Doç. Dr. Seçil Gül MEYDAN YILDIZ
Yozgat Bozok Üniversitesi
ORCID ID: 0000-0001-9869-4159

YAZARLAR

Prof. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK¹

Doç. Dr. Seçil Gül MEYDAN YILDIZ²

Doç. Dr. Emine Saka AKIN³

Hüsne TEMUR⁴

Vasfiye Hande KAVAK⁵

Bediha Eda KARACA⁶

¹Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi ve
Siyaset Bilimi Bölümü, Ankara, Türkiye
hazal.bahceci@hbv.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3967-0960

²Yozgat Bozok Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Şehir
ve Bölge Planlama Bölümü, Yozgat, Türkiye
secil.meydan@yobu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-9869-4159

³Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık
Bölümü, Trabzon, Türkiye
eminesaka.akin@ktu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5887-5553

⁴Antalya Büyükşehir Belediyesi, Kentsel Dönüşüm Şubesi,
Antalya, Türkiye
husne.temur@antalya.bel.tr
ORCID ID: 0000-0002-1735-7132

⁵Mersin Üniversitesi, Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri,
Mersin, Türkiye
vasfiyehandekavak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2850-6404

⁶Yozgat Bozok Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Şehir
ve Bölge Planlama Bölümü, Yozgat, Türkiye
bediha.karaca@bozok.edu.tr
ORCID ID: 0009-0002-9682-9499

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16629115>

Copyright © 2025 by UBAK publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or
transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical
methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses
permitted by copyright law. UBAK International Academy of Sciences Association
Publishing House®
(The Licence Number of Publiator: 2018/42945)

E mail: ubakyayinevi@gmail.com

www.ubakyayinevi.org

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

UBAK Publishing House – 2025©

ISBN: 978-625-5923-75-2

July / 2025

Ankara / Turkey

ÖNSÖZ

Kentlerin tarihsel gelişimi, yalnızca fiziksel mekânın dönüşümü değil; aynı zamanda toplumsal belleğin, kültürel sürekliliğin ve kimliğin inşasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, tarihi ticaret merkezleri yüzyıllar boyunca kent yaşamının kalbinde yer almış; yalnızca ekonomik faaliyetlerin sürdüğü mekânlar değil, aynı zamanda sosyal etkileşimin, kültürel aktarımın ve kimlik oluşumunun mekânsal zeminleri olmuştur. Günümüzde bu mekânlar, geçmişin izlerini taşıırken, gelecek nesillere aktarılması gereken kültürel miras unsurları olarak büyük önem taşımaktadır.

“Tarihi Ticaret Merkezlerinde Koruma Süreci ve Sürdürülebilir Kentleşme” başlıklı kitap çalışmamız ile; tarihi ticaret merkezlerinin tarihsel gelişimi, kent kimliği, bütünlüklük koruma yaklaşımları ve sürdürülebilir kentleşme süreçleri günümüz kent dinamikleri bağlamında çok katmanlı ve disiplinlerarası bir perspektifle ele almaktadır.

“Tarihi Ticaret Merkezleriyle Kimlik İlişkisi” başlıklı çalışmada; ticaret merkezlerinin tarihsel süreçte kent kimliğiyle kurduğu derin ilişki incelenmekte, bu yapıların sadece mimari varlıklar değil, aynı zamanda kentsel belleğin ve kolektif kimliğin taşıyıcıları olduğu vurgulanmaktadır. Mekânın kimlik üzerindeki etkisi, toplumsal yaşamla kurduğu etkileşimler üzerinden detaylı bir biçimde analiz edilmektedir.

“Bütünleşik Koruma Yaklaşımı Çerçevesinde Koruma Yöntemlerinin İncelenmesi” başlıklı çalışmada; bütünleşik koruma yaklaşımı çerçevesinde koruma yöntemlerinin incelenmesine odaklanılmakta; tarihi kent dokularının ve kültürel mirasın sürdürülebilir biçimde yaşatılabilmesi için disiplinlerarası ve kapsamlı stratejilerin gerekliliğini ortaya koyulmaktadır. Koruma politikalarının yalnızca fiziki yapıyı değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve çevresel bileşenleri de kapsamı gerektiği, böylece kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması için sürdürülebilir koruma anlayışının kritik önemi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, koruma ve sürdürülebilirlik kavramları arasındaki kopmaz bağ, kentsel gelişim süreçlerinin hem çevresel hem de kültürel açıdan dengede tutulmasının gerekliliğine işaret etmektedir.

“Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kentleşme Sürecinin İncelenmesi” başlıklı çalışmada, 21. yüzyılda kentleşme olgusunun sadece mekânsal dönüşümlerle sınırlı kalmayıp; ekonomik, çevresel ve kültürel boyutlarıyla ele alınması zorunluluğu tartışılmaktadır. Kırsal alanlardan kentlere gerçekleşen göç hareketleri ve bunların toplumsal yapılar üzerindeki etkileri, sürdürülebilir kentleşmenin ne denli karmaşık ve çok boyutlu bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Sürdürülebilir kentleşme, çevresel kaynakların korunması, toplumsal eşitliğin sağlanması ve ekonomik gelişmenin dengelenmesiyle mümkün olabilecek bir model olarak sunulmaktadır.

Bu kitap, mekânın salt fiziksel bir varlık olmadığı; kimlik, toplumsal hafıza ve sürdürülebilir yaşam pratikleriyle iç içe geçmiş çok boyutlu

bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bütünleşik koruma yaklaşımının, kentlerin geleceğini şekillendirirken tarihsel sürekliliğin korunması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin entegrasyonu açısından önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kitabın ilk iki bölümü, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 323K178 numaralı proje ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız.

Bu kitabın, planlama, mimarlık, şehircilik, kentsel koruma ve kültürel miras disiplinlerinde çalışan akademisyenler, araştırmacılar, öğrenciler ile saha uygulayıcıları için kapsamlı ve güncel bir başvuru kaynağı olmasını temenni eder; literatüre ve uygulamaya değerli katkılar sağlamasını dileriz. Bu kitabın yayınlanmasında büyük katkıları olan Sayın Dr. Ethem İlhan ŞAHİN'e ve UBAK Yayınevi'nin çalışanlarına teşekkür ediyoruz.

31.07.2025

Seçil Gül MEYDAN YILDIZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ4

İÇİNDEKİLER.....8

BÖLÜM 1

TARİHİ TİCARET MERKEZLERİYLE KİMLİK İLİŞKİSİ....(10-30)

Seçil Gül MEYDAN YILDIZ

Emine Saka AKIN

Hüsne TEMUR

Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK

Vasfiye Hande KAVAK

BÖLÜM 2

BÜTÜNLEŞİK KORUMA YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE
KORUMA YÖNTEMLERİNİN İNCELENMESİ.....(31-48)

Seçil Gül MEYDAN YILDIZ

Emine Saka AKIN

Hüsne TEMUR

Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK

Vasfiye Hande KAVAK

BÖLÜM 3

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTLİLEŞME
SÜRECİNİN İNCELENMESİ.....(49-71)

Seçil Gül MEYDAN YILDIZ

Bediha Eda KARACA

Hüsne TEMUR

BÖLÜM 1

TARİHİ TİCARET MERKEZLERİYLE KİMLİK İLİŞKİSİ*

Doç. Dr. Seçil Gül MEYDAN YILDIZ

Doç. Dr. Emine Saka AKIN

Yüksek Şehir ve Bölge Plancısı Hüsne TEMUR

Prof. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK

Kentsel Koruma ve Yenileme Uzmanı Vasfiye Hande KAVAK

GİRİŞ

Ticaret, “kazanç amacıyla yürütülen alım satım etkinliği”, ticaret merkezi ise; “çeşitli ürünlerin ve malların pazarlandığı, ticari ilişkilerin kurulduğu yer” (TDK, 2024) olarak tanımlanmaktadır. Ticaret, insanlık tarihinin başlangıcından beri var olan ve ekonominin temelini oluşturan bir süreçtir. İnsanoğlu ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşamlarını sürdürmek için takas yöntemiyle başlayan ticari faaliyetlerini zamanla geliştirerek günümüzdeki karmaşık ekonomik sistemlere ulaştırmıştır. Ticaret, temel olarak bir yerden başka bir yere taşınan ham madde, yarı mamul veya mamul ürünlerin yanı sıra hizmetlerin de alım satımını ve

*Bu çalışma, Doç. Dr. Seçil Gül MEYDAN YILDIZ danışmanlığında “Kentsel Kimliğin Korunmasında Tarihi Ticaret Merkezlerinin Rolü: Yozgat Örneği” başlıklı Vasfiye Hande KAVAK’ın yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından **323K178** numaralı proje ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK’a teşekkürlerimizi sunarız.

takasını kapsayan ekonomik bir etkinliktir (Bozkurt, 2002, s. 153). Tarihi ticaret merkezleri sadece ticari faaliyetlerin değil, aynı zamanda kentlerin sosyal, mimari ve kültürel dokusunun da şekillenmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Bu merkezlerde yer alan çarşılar, hanlar, bedestenler gibi yapılar, dönemin ekonomik ve sosyal yapısını yansıtan önemli kültürel miraslardır. Bu yapılar, aynı zamanda kentlerin kimliğini belirleyen önemli mekânlardır. Tarihi ticaret merkezlerinin korunması ve canlandırılması, kentlerin sürdürülebilir kalkınması için büyük önem taşımaktadır (İskender Aydın, 2017, s. 30).

Tarih boyunca, kentlerin gelişimi ticaret ve sanayi faaliyetleriyle doğrudan ilişkili olmuştur. Antik çağlardan modern döneme kadar uzanan bu süreçte, iklim, etnik köken ve din gibi farklılıklar bu genel kuralı etkilememiştir. Mısır, Babil, Yunan, Roma ve Arap medeniyetlerinden günümüzdeki Avrupa, Amerika, Asya kıtalarındaki büyük kentlere kadar tüm şehirlerin gelişiminde ticaret ve sanayinin belirleyici rolü gözlemlenmektedir (Prienne, 2012, s. 99). Tarihi ticaret merkezleri, kültürel ve tarihsel mirasın önemli bir parçası olup, geleneksel karakterleri ve mimari değerleriyle kentlere özgü mekânsal kimlik kazandıran, korunması gereken alanlardır (Doratl, Hoskara ve Faslı, 2004, s. 329).

Bu çalışmada tarihi ticaret alanlarının kent kimliği ile olan bağlantısı ve tarihsel gelişimi literatür tarama metodu yöntemi ile açıklanmaktadır.

Tarihi Ticaret Merkezlerinin Tarihsel Gelişimi

Antik Çağ'dan itibaren insanlık tarihinde ticaret, sosyal etkileşim ve kültürel değişimin önemli bir unsuru olmuştur. Mısır ve Hitit uygarlıkları gibi eski uygarlıklarda da ticari faaliyetlerinin olduğu bilinmekle birlikte, bu faaliyetlerin modern anlamda pazar ve panayırlara dönüşümü zaman içinde gerçekleşmiştir. Antik Yunan'da agoralar, ticaretin yanı sıra sosyal ve siyasi hayatın merkezi olarak kullanılmıştır. Bu alanlar, günümüzdeki pazar ve panayırların ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir (Gürz, 2014).

Antik Roma'da ticari faaliyetler, şehir merkezlerindeki “forum” adı verilen açık hava pazar yerlerinde yoğunlaşmıştır. Zamanla bu alanlar, çevresi sütunlu geçitlerle çevrili, çeşitli dükkânların yan yana sıralandığı daha kapalı ve işlevsel bir yapıya dönüşmüştür. Forumlar, yalnızca ticaret için değil, aynı zamanda sosyal etkileşim, siyasi tartışmalar ve dini ritüeller için de kullanılmaktadır. Antik Çağ'da, Batı, Çin ve İç Asya'daki Türk yerleşim alanlarında ortak bir payda olarak pazar ekonomisi gözlemlenmektedir. Batı dünyasının ihtiyaç duyduğu ipek, porselen, halı ve baharat gibi değerli ürünlere ulaşmak için izlediği İpek Yolu, bu bölgelerdeki ticari faaliyetleri canlandırmıştır. Avrupa ve Asya arasındaki ticaret ağlarının genişlemesiyle birlikte, şehirlerdeki ticari faaliyetler çeşitlenmiş ve bu durum, daha karmaşık ve işlevsel alışveriş mekânlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mimari ve tipolojik farklılıklar sergileyen bu yapılar hem yerel ticaretin canlanmasına hem de uzun mesafeli ticaretin düzenlenmesine katkı sağlamıştır (Arslan, 2019, ss. 7-8). Tarih boyunca pazar ve panayırların

düzenlendiği yerleşimler, tarımsal üretimle iç içe geçmiş bir yaşam biçimini yansıtan pazar kentleri veya panayır kentleri olarak tanımlanabilir. Bu tür yerleşimler, düzenli aralıklarla kurulan pazar ve panayırlerle canlanan ticari faaliyetler sayesinde, ilk insan topluluklarından itibaren yerleşmelerin oluşumunda ve gelişiminde önemli bir rol oynamıştır (Meydan Yıldız, 2018, s. 179). Antik kentler, ekonomik faaliyetlerin can damarı olan pazar meydanları sayesinde gelişmiş ve büyümüştür. Bu meydanlar, sadece mal alışverişi yapılan yerler değil, aynı zamanda sosyal etkileşimlerin ve bilgi alışverişinin yaşandığı önemli merkezler olmuştur. Bu canlı ticaret atmosferi, tapınak ve tiyatrolar gibi diğer kamusal yapıların da gelişmesine zemin hazırlamıştır (Rittersberger-Tılıç, 2013, s. 4).

Orta Çağ'da kentler, sadece kaleleriyle korunaklı yerleşimler değil, aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin can damarı olan pazarların da kalbi olmuştur. Ticaret ve alışveriş, bu kentlerin yaşamının ayrılmaz bir parçası olup, varlıklarını ve gelişimlerini büyük ölçüde etkilemiştir (Weber, 1966).

Sjoberg (2002, s. 39)'e göre, sanayi öncesi toplumlarda kentler, tarımsal ürünler ve ham maddelerin alınıp satıldığı merkezler olarak işlev görmektedir. Bu yerleşim birimleri, aynı zamanda el sanatlarının üretimi ve ticareti için önemli noktalar konumundadır. Aynı zamanda politik kararların alındığı, dini ritüellerin gerçekleştirildiği ve eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü bu kentler toplum yaşamında çok yönlü bir rol üstlenmiştir. 12. yüzyıldan sonra ticaretin gelişmesi, sanayi öncesi kentlerin ekonomik ve sosyal yapısında köklü değişimlere yol açmıştır.

Üretim ve ticaretin ayrışması, uzmanlaşmanın artması ve kentler arası ticaretin gelişmesi, kentlerin büyümesini, nüfusunun artmasını ve sosyal yapısının değişmesini sağlamıştır. Bu süreç, modern kentlerin temelini oluşturan önemli bir dönüşüm sürecidir (Tekeli, 2011, s. 31). Ticaretin canlanmasıyla birlikte kentler, ekonomik faaliyetlerin merkezi haline gelmiş ve bu durum kentlerin büyümesine ve nüfuslarının artmasına neden olmuştur. 15. ve 18. yüzyıllar arasında yaşanan bu hızlı değişim, kentlerin sosyal, ekonomik ve siyasi yapılarında köklü dönüşümlere yol açmış ve yeni meslek gruplarının ortaya çıkmasına, ticaret yollarının gelişmesine ve kentlerin kültürel açıdan zenginleşmesine katkı sağlamıştır (Bilici, 2021, s. 67).

Ernest Burgess, ortak merkezli daireler kuramında kentlerin merkezden dışa doğru genişleyen dairesel bölgelerden oluştuğunu ortaya koymuştur. Her daire farklı bir sosyal ve ticari gruba ev sahipliği yaptığını açıklamaktadır. Bu sosyal ve ticari gruplar:

- Merkezi iş alanları kentin kalbi, en yüksek arazi değerlerine sahip ve işletmelerin yoğunlaştığı bölgedir. Kentlerin tarihsel süreç içindeki gelişiminde doğal olarak ortaya çıkan, merkezi konumu ve erişilebilirliği sayesinde ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerin çekim merkezi haline gelen alanlardır (Büyükcivelek, 2012, s. 337).

- Geçiş bölgesi merkezin etrafındaki eski ve genellikle bakımsız bölgelerdir. Fabrikalar, depo alanları ve düşük gelirli konutlar bu bölgede yer alır.

- İşçi yerleşim bölgesi fabrikalara yakın, orta gelirli işçilerin yaşadığı bir bölgedir.

- Üst sınıf ve memur yerleşimi modern konutlar, alışveriş merkezleri ve yüksek gelirliilerin yaşadığı bölgedir.

- Banliyö bölgesi kentin dış sınırlarında yer alan, genellikle tek katlı evlerin ve bahçe alanlarının bulunduğu bölgedir (Güllüpnar, 2013, ss. 63-64).

Türklerin göçebe yaşamından yerleşik hayata geçiş sürecinde, kentleşmeyle birlikte ticaret de önemli bir boyut kazanmıştır. Orta Asya'dan Anadolu Medeniyetleri'ne uzanan coğrafyada, Türk devletlerinin kurulmasıyla birlikte çarşı ve pazarların yanı sıra “ribat”, “kervansaray”, “han”, “bedesten”, “arasta” ve “dükkân” gibi farklı işlevlere sahip ticaret yapıları inşa edilmiştir. Bu yapılar, yüzyıllar boyunca çeşitli değişimlere uğramış olsa da, geleneksel Türk ticaret mimarisinin temelini oluşturmuştur. Selçuklular ve Osmanlılar döneminde bu yapıların sayısının ve çeşitliliğinin artması Türk-İslam medeniyetinin ticaret hayatında önemli bir yer edinmesini sağlamıştır (Arslan, 2019, s. 9). Uzak doğu-batı ve kuzey-güney ticaret eksenlerindeki İpek ve Kürk yolları gibi önemli ticaret ağları üzerinde, kervansaraylar ve ribâtlar gibi konaklama ve ticaret merkezleri belirli aralıklarla inşa edilmiştir. Bu yapılar, yalnızca yolculara hizmet vermekle kalmamış, aynı zamanda bölgesel ticaretin canlanması ve yerleşik hayatın gelişmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Zaman içinde ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşmasıyla bu merkezler, kalıcı yerleşim yerlerine dönüşmüştür. Özellikle tarım ve hayvancılığın yaygın olduğu bölgelerde, mevsimsel göçler sırasında kurulan geçici pazarlar, kervansaraylar ve ribâtlar çevresinde zamanla kalıcı hale gelerek bölgesel ticaret merkezleri işlevi görmüştür. Bu süreçte, ticaret

yollarının kesişim noktaları ve stratejik konumdaki yerleşimler, daha büyük ve gelişmiş ticaret merkezlerine dönüşerek bölgesel ticarete önemli aktörler haline gelmiştir (Özcan, 2007, ss. 6-8). Türk kültüründe çarşı, kent dokusunun ayrılmaz bir parçası olarak, sosyal, idari ve ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı merkezi bir mekân konumundadır. Toplumun tüm kesimlerinin ortak kullanımına açık olan bu kamusal alanlar, 16. yüzyıldan itibaren şekillenen geleneksel yapılarını 19. yüzyıldan sonraki süreçte önemli ölçüde değiştirmiştir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısı, çarşıların yapısal ve işlevsel dönüşümünün en belirgin yaşandığı dönem olmuştur (Uysal, 2010, s. 149).

Anadolu Selçukluları, han ve kervansaraylar inşa ederek sadece ticaret yollarını güvenli hale getirmekle kalmamış, aynı zamanda ticaret kervanlarının konaklaması ve ihtiyaçlarının karşılanması için de önemli bir altyapı oluşturmuşlardır. Bu sayede, Anadolu'da ticaret ağları genişlemiş ve bölge, Orta Asya ile Batı arasındaki ticarete önemli bir merkez haline gelmiştir (İskender Aydın, 2017, s. 38). Selçuklu Dönemi kentlerinde, iç kale yönetim merkezi olarak hizmet verirken, çarşılar ekonomik hayatın kalbi olmuştur. İpek Yolu üzerindeki konumları sayesinde, bu kentler uzak diyarlardan gelen tüccarların uğrak noktası haline gelmiş ve ticaret, kentlerin büyümesinde ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır (Deveci, 2013, s. 38). Selçuklu Dönemi'nde inşa edilen han, kervansaray ve köprüler, Anadolu'da ticaretin canlanması için önemli bir rol oynamıştır. Bu yapılar, sadece ticaret yollarını güvenli hale getirmekle kalmamış, aynı zamanda bölgedeki çarşıların gelişimine de öncülük etmiştir. Osmanlı Dönemi'nde bu mirası devralan çarşılar, Selçuklu Dönemi'nin bu

altyapısı sayesinde daha da büyüyerek gelişmiştir (Şahinalp ve Günal, 2012, s. 151).

Osmanlı Dönemi hanları, Selçuklu kervansaraylarının görkemli ve kalabalık cephe mimarisinden uzaklaşarak daha yalın ve insan ölçeğine uygun bir yapıya kavuşmuştur. Bu dönemde hanlar, çevreyle daha fazla etkileşime girmiş, hatta bazıları cephelerinde dükkanlar barındırarak ticari işlevlerini ön plana çıkarmıştır (İskender Aydın, 2017, s. 45). Askeri amaçlı kullanımları azalan han ve kervansaraylar, yolculara konaklama hizmeti verme görevini sürdürmüştür. Bu değişim, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik koşullarındaki farklılıkların mimariye yansması olarak değerlendirilmektedir (İskender Aydın, 2017, s. 45). Osmanlı Dönemi'nde bedestenler, sadece ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği kapalı çarşılar değil, aynı zamanda finans, zanaat ve sosyal hayatın karakteristik özelliklerini yansıtan merkezlerdir. Bu yapılar, Selçuklu mirasını devam ettiren bedestenler gibi, güvenli bir ortamda ticaretin yanı sıra kredi işlemlerinin de yapıldığı, adeta şehrin finans merkezi gibi işlev görmüştür (Deveci, 2013, s. 40).

Osmanlı kentlerinde ticaret, yol güzergâhlarındaki kervansaraylardan kent merkezlerindeki hanlara, bedestenlere, arastalara ve çarşılar kadar geniş bir coğrafyada gerçekleşmektedir. Kentlerin ticari kalbi konumundaki çarşılar, sadece alışverişin yapıldığı mekânlar değil, aynı zamanda sosyal etkileşimin ve ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı canlı merkezlerdir. Bu merkezlerde, imalat ve ticaret yan yana gelirken, perakende ve toptan satış gibi farklı ticaret

biçimleri de bir arada bulunmaktadır. Çarşıların etrafında genellikle cami ve hamam gibi dini ve sosyal yapıların yanı sıra, düzenli aralıklarla kurulan pazar ve panayır alanları da yer almaktadır (Akar, 2009, s. 267).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte, ülke genelinde çağdaşlaşma ve modernleşme çabaları hız kazanmıştır. Bu süreçte, ekonomik kalkınma ve sanayileşme öncelikli hedefler arasındayken, özel mülkiyetin güçlendirilmesi de önemli bir adım olarak görülmüştür. Bu kapsamda, ulaşım altyapısının geliştirilmesi için başlatılan çalışmalarda demiryolları merkezi bir rol oynamıştır. Yabancı sermayenin elindeki hatların devletleştirilmesi ve yeni hatların inşasıyla, Ankara merkezli bir demiryolu ağı oluşturulmuştur. Bu gelişme, ülke genelindeki ulaşımı kolaylaştırmakla birlikte, ticari merkezlerin gelişimine de önemli katkılar sağlamıştır (Tekeli, 1998). 1970'li yıllarda Türkiye'de, kapitalist ve feodal üretim ilişkilerinin iç içe geçtiği bir ekonomik yapı hâkimdir. Bu dönemde, küçük üreticilerin ürettikleri ürünleri pazarlamak için başvurdukları ticaret ve tefecilik sistemleri, işçileri düşük ücretlerle çalıştırarak ve onlardan fahiş fiyatlarla mal alarak büyük karlar elde edilmekteydi. Bu durum, ülkedeki ekonomik eşitsizlikleri derinleştirerek, basit meta üretiminin yaygınlaşmasına neden olmaktadır (Karkıner, 2013, s. 180). Günümüzde kültürel mirasın korunması, sadece tarihi yapıların restorasyonu veya sokakların fiziki iyileştirilmesiyle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bu mekânların taşıdığı değerlerin korunması ve yaşatılması amacıyla bütüncül bir yaklaşım benimsenmektedir. Bu yaklaşım, tarihi ticaret merkezlerinin sadece

korunması değil, aynı zamanda aktif bir şekilde kullanılması ve gelecek nesillere aktarılması hedefini gütmektedir. Bütüncül bir koruma anlayışı, tarihi ticaret merkezlerinin sadece geçmişe ait bir miras değil, aynı zamanda günümüz insanının da aktif olarak yaşadığı ve geleceğe taşıdığı dinamik bir yapı olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, koruma çalışmalarında yöresel halkın katılımı ve bilinçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Halkın kendi kültürlerine sahip çıkması ve bu mirası gelecek nesillere aktarma sorumluluğu, kültürel mirasın sürdürülebilirliği için de temel bir koşul olmaktadır.

Kentsel Kimlik Açısından Tarihi Ticaret Merkezlerinin Önemi

Kentlerin çevresindeki kırsal alanlarla karşılıklı bir ekonomik bağımlılık ilişkisi içinde olması, şehirlerin sürekliliğini sağlayan temel bir koşuldur. Ticaret ve sanayi faaliyetleri, bu ilişkinin vazgeçilmez bileşenleridir. Kırsal bölgelerden elde edilen ürünlerin kentlere taşınması ve kentlerde üretilen malların kırsal bölgelere dağıtılması, bu karşılıklı bağımlılığın sürdürülebilmesi için gereklidir. Ticaret olmadan ürün değişimi gerçekleşemezken, sanayi de bu değişimi destekleyen üretimi sağlamaktadır. Bu döngü bozulduğunda, kentlerin varlığı tehlikeye girmektedir. Kentlerin büyümesi ve gelişmesiyle birlikte, sosyal ve kültürel yapılar da önemli değişimler yaşamıştır. Eskiden daha çok zanaatkâr ve tüccarların egemen olduğu kentlerde, sanayileşmeyle birlikte işçi sınıfının ortaya çıkması ve büyümesi, kentlerin sosyal dokusunu derinden etkilemiştir. Bu durum, kentlerde yeni sosyal sorunların ortaya çıkmasına ve kent planlaması gibi konuların önem kazanmasına neden olmuştur. Ancak, tarih boyunca

kentler sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi, kültürel ve sosyal merkezler olarak da işlev görmüşlerdir. Bu yönlü karakter, kentlerin tarih boyunca sürekli olarak dönüşüm geçirmesine ve yeni işlevler kazanmasına olanak sağlamıştır (Prienne, 2012, ss. 99-100).

Orta Çağ kentleri ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmek için çevreleriyle karşılıklı bir ilişki içinde olmuştur. Gıda, ham madde ve diğer ihtiyaçlar için kırsal alanlara, lüks tüketim ürünleri ve özel ürünler için ise uzak ticaret ağlarına bağımlıdır. Dolayısıyla sadece küçük bir kısmı hariç, kentler kendi kendine yeterli bir ekonomik yapıya sahip değildir. Büyük ticaret merkezleri ise ekonomik ve sosyal açıdan daha karmaşık ve dinamik bir yapıya sahiptir (Pirenne, 2005, s. 194).

Orta Çağ Avrupa'sında ticaretin canlanmasıyla birlikte, panayırların dağılımı, ticaret ağlarının yoğunluk gösterdiği bölgelerle doğrudan orantılı olarak gelişmiştir. Ticaret hacmindeki artış, panayırların sayısını ve ekonomik önemini de artırarak, bu etkinlikleri o dönemdeki ekonomik sistemin önemli bir parçası haline getirmiştir (Pirenne, 2005, s. 115). Orta Çağ kentleri, ticaret ve ekonominin belirleyici olduğu özgün bir sosyal ve ekonomik yapıya sahiptir. Bu kentler, kırsal bölgelerle keskin bir tezat oluşturarak, tarihte benzeri görülmemiş bir kentsel burjuva sınıfının doğuşuna tanıklık etmiştir. Kırsal bölgelerin feodal yapısıyla karşılaştırıldığında, Orta Çağ kentleri daha karmaşık ve dinamik bir ekonomik düzen içinde işlev görmüştür. Bu durum, kentlerin toplumsal ve ekonomik hayatında köklü değişimlere yol açarak Avrupa tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir (Prienne, 2012, s. 100).

Orta Çağ kentlerinin ortaya çıkışı ve gelişimi ile ticaretin canlanması arasında doğrudan bir ilişki olduğu açıktır. Ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte kentlerin sayısı ve büyüklüğü de artış göstermiş, bu durum bir neden-sonuç ilişkisini ortaya koymuştur. İtalya ve Hollanda gibi ülkelerde ticaretin ilk belirlediği bölgelerde, aynı zamanda ilk kentlerin de ortaya çıktığı ve hızla büyüdüğü görülmektedir. Kentlerin coğrafi dağılımı, ticaret yolları ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu durum, kentlerin ticaretin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve ticaretin yayıldığı her yerde yeni kentlerin kurulduğunu göstermektedir. Başlangıçta deniz kıyıları ve nehir kenarları gibi doğal ticaret yolları üzerinde yoğunlaşan kentler, daha sonra bu yolları birbirine bağlayan iç bölgelerde de ortaya çıkmıştır (Prienne, 2012, ss. 100-101).

Tüccarlar, ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmek için ulaşım imkânlarının gelişmiş olduğu, güvenliklerinin sağlandığı ve ticaret ağlarının kesiştiği noktalarda yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Bu nedenle, genellikle doğal coğrafi koşulların avantaj sağladığı kasaba ve kale kentleri, tüccarlar için çekim merkezi haline gelmiştir. Su yolları, ticaret yolları ve doğal savunma özellikleri gibi faktörler, yerleşimlerin büyümesini ve gelişmesini etkileyen önemli unsurlar olmuştur. Ticaret ağlarının genişlemesiyle birlikte, bu yerleşimler daha da önem kazanmış ve bölgesel ticaret merkezleri haline gelmiştir (Prienne, 2012, s. 102).

Onuncu yüzyıldan itibaren Avrupa'da yaşanan ekonomik canlanma, özellikle de ticaretin hızla gelişmesi, kırsal bölgelerden

kentlere doğru büyük bir göç dalgasını tetiklemiştir. Bu süreçte, özellikle stratejik konumlara sahip kasaba ve kale kentlerinin eteklerinde tüccar kolonileri hızla büyümüşür. Bu bölgeler, gelişmiş ulaşım ağları, güvenli limanlar ve ticaret yollarının kesişme noktaları olması gibi avantajlar sunarak tüccarları kendine çekmiştir. Ticaretin artmasıyla birlikte, bu yerleşim yerlerindeki nüfus da hızla artmış ve ekonomik faaliyetler çeşitlenmiştir. Zanaatkârlar, esnaf ve tüccarlar bir araya gelerek canlı bir kent yaşamı oluşturmuşlardır. Bu süreç, on üçüncü yüzyılın sonuna kadar kesintisiz bir şekilde devam ederek Avrupa'nın kentsel dönüşümünü hızlandırmıştır. Uluslararası ticaret ağlarının genişlemesi, bu yerleşimlerin önemini daha da artırmıştır. Tüccarlar, mal ve hizmet alışverişini gerçekleştirmek için bu merkezleri tercih etmişlerdir. Bu durum, bu yerleşimlerin ekonomik ve siyasi güç kazanmasına ve bölgesel ticaret merkezleri haline gelmesine neden olmuştur.

Coğrafi konum, ticaret yolları ve güvenlik gibi faktörler, bir yerleşimin büyüme potansiyelini belirleyen en önemli etkenler arasında yer almıştır. Bu nedenle, tarihi ticaret yolları üzerinde yer alan ve doğal savunma özelliklerine sahip olan yerleşimler, genellikle daha hızlı büyümüş ve daha büyük ticaret merkezlerine dönüşmüştür. Sonuç olarak, Orta Çağ Avrupa'sında kentlerin gelişimi, ticaretin canlanmasıyla doğrudan ilişkilidir. Ticaret, kentlerin nüfusunu arttırmış, ekonomik faaliyetlerini çeşitlendirmiş ve sosyal yapılarını dönüştürmüştür. Bu süreçte, coğrafi konum ve ulaşım imkanları gibi faktörler, kentlerin büyüme hızını ve önemini belirleyen en önemli etkenler arasında yer almıştır. Bu nedenle, Orta Çağ'da en büyük ticaret

kentlerinin aynı zamanda en eski kentler olduğu genel bir kural olarak kabul edilebilir (Prienne, 2012, s. 105).

Orta Çağ kentleri, temel ihtiyaçlarını karşılamak için hem çevrelerindeki kırsal alanlara hem de uzak diyarlardaki üreticilere bağımlıdır. Kendi başlarına tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek kapasitede değillerdir. Sadece belediye haklarına sahip küçük yerleşim yerleri, kırsal niteliklerini koruyarak kendi kendine yetebilir düzeydedir. Ancak bu küçük yerleşimler, büyük ticaret merkezlerinin ekonomik ve sosyal dinamizmine kıyasla oldukça sınırlı bir yaşam sürmektedir (Pirenne, 2005, s. 214). Orta Çağ’da ekonomik canlanma ile kentlerin doğuşu arasındaki karşılıklı ilişki, o dönemdeki dil kullanımına yansıyan en belirgin örneklerden biridir. Birçok Avrupa dilinde, “ticaret yeri” anlamına gelen kelime aynı zamanda “kent” anlamına da gelmektedir. Bu durum, ticaretin kentlerin oluşumunda ve gelişiminde ne kadar önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Prienne, 2012, s. 108).

Orta Çağ kentleri, esas itibarıyla kent sakinlerinin yani kasabalılarının ihtiyaçlarını karşılamak ve onların ekonomik faaliyetlerini desteklemek amacıyla kurulmuş ve gelişmiştir. Kent sakinleri, kendi çıkarları doğrultusunda kentsel kurumları oluşturmuş ve ekonomik sistemi şekillendirmişlerdir. Bu nedenle, bir kentin ekonomik gelişmişliğı doğrudan o kentteki nüfusun büyüklüğü, ticaret ve sanayi faaliyetlerinin yoğunluğu ile ilişkilidir (Pirenne, 2005, s. 191).

Kentleşmenin dönüm noktası olarak ortaya konulan sanayileşme

süreci ise bir dizi yeniliği beraberinde getirmiştir. Sanayinin yer seçtiği mekân, üretim girdilerini oluşturan fabrikalar, tren yolları, çöküntü alanları, sağlıksız yapılaşmalar ve hızla tüketilen zaman mekân içinde, sermayeye bağlı servet oluşturma merkezi haline gelmiştir (Meydan, 2011). Kent, sanayi gereksinimlerinin şekillendirdiği düzensiz bir biçimde hızla büyümeye başlamıştır. Gelişen teknoloji üretim kalıplarını makineleştirmiş ve makineler emek gücünün yerini almıştır. İşgücü ihtiyacı ve yeni ekonomik yapılaşmalar, hızlı nüfus artışı ve göçle sonuçlanmış, artan nüfusun yaşamsal gereksinimlerini göz ardı eden sermaye odaklı toplumsal yapılanma, sağlıksız yapılaşmalar, çöküntü alanları ve fabrikalar arasında kaybolmaktadır (Meydan Yıldız, 2018, ss.179-180).

Tarihin farklı dönemlerinde yaşayan topluluklar, inşa ettikleri yapılarla yaşam alanlarına özgü bir kimlik kazandırmıştır. Zamanla bu yapılar, yerel bir bellek oluşturarak aitlik duygusunu güçlendirmiştir. Ancak, sanayileşme ve küreselleşme süreçleriyle birlikte değişen yaşam koşulları ve artan tüketim alışkanlıkları, yeni yapı türlerine olan ihtiyacı artırmıştır. Bu durum, kentlerin özgün kimliklerinin zayıflamasına ve standartlaşmış yapıların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, yerel mimariye olan ilgi azalmış ve kentsel bellek tehdit altına girmiştir (Deniz ve Umar, 2023, s. 53).

Bir kentin özünü anlamak için, yerel nüfusun ticari faaliyetlerine bakmak gerekmektedir. Kent, yerel pazarın etrafında şekillenmekte ve bu pazar, yerel üretim ve tüketim arasındaki dengeyi sağlamaktadır. Bu

bağlamda kent, yalnızca bir yerleşim birimi değil, aynı zamanda bir ticaret merkezdir (Weber, 2012, s. 89).

Tarihi kentlerdeki mekânlar, geçmişin izlerini taşıyan aynı zamanda geleceğe miras kalan kültürel ve sosyal dokuyu oluşturan önemli unsurlardır. Başka bir ifadeyle, bu mekânlar, o dönemdeki kentin ekonomik işleviyle ilişkili olan, hangi işlevin birlikte veya ayrı olması gerektiğine ilişkin seçimle oluşmaktadır. Kentlerin tarihsel gelişim aşamaları boyunca, ticaret merkezi kentin odak noktası olmuş ve mekansal dokunun gelişimini etkilemiştir. Ticaret merkezleri, sadece alışveriş yapılan mekânlar olmaktan çıkarak, eğlence, sosyalleşme ve yaşamın birçok farklı alanına hizmet veren çok fonksiyonlu merkezler haline gelmektedir (Keleş Eriçok, 2012, s. 13).

Değişen toplum ve aile yapıları, geleneksel konutların fiziksel konfor ihtiyaçlarını karşılayamamasına yol açmıştır. Bu durum, yüksek gelirli ailelerin kentlerin yeni dağılım bölgelerine dağıtılmasına veya daha büyük kentlere göç etmesine neden olmuştur. Benzer bir değişim, kentlerin kalbinin attığı tarihi ticaret alanlarında yaşanmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte ticaretin şeklinin değişmesi ve ticaretle uğraşma, bu dönüşümün uyumunu sağlamak amacıyla yeni ticaret bölgelerine yönelmiştir. Geçmişte prestijli alanlar olarak kabul edilen ve yüksek gelir gruplarının yaşam ve ticaret merkezi olan bu bölgeler terk edilmiştir. Bunun sonucunda, tarihi ticaret merkezleri kırsaldan gelen düşük gelirli işçi veya işsizlerin yoğunlaştığı bir alan haline gelirken köhneleşmektedir (Akın ve Kalınbayrak Ercan, 2023, s. 314).

SONUÇ

Tarih boyunca ticaret alanları, kentlerin sadece ekonomik kalbi değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel kimliğinin ana taşıyıcıları olmuştur. Antik agoralardan Osmanlı çarşılarına dek bu mekânlar, ticaretin yanı sıra toplumsal etkileşimin ve kültürel alışverişin canlı merkezleri olarak kentlerin büyümesinde kilit rol oynamıştır. Her dönemin kendine özgü mimarisiyle şekillenen bu alanlar, kentlere benzersiz bir mekânsal kimlik kazandırmıştır. Sanayileşme ve küreselleşmenin getirdiği değişimlere rağmen, tarihi ticaret merkezleri hala kentsel mirasın önemli bir parçasıdır. Günümüzdeki bütüncül koruma yaklaşımları, bu alanların sadece fiziksel varlıklarını değil, taşıdıkları kültürel ve sosyal değerleri de yaşatmayı hedeflemelidir.

Sonuç olarak, ticaret alanları, bir kentin dinamik kimliğinin ve sürekliliğinin temelini oluşturan, çok katmanlı ve yaşayan yapılar olarak kentsel kimliğin korunması ve zenginleştirilmesi açısından hayati bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Akar, T. (2009). Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7(13), 267-292.
- Akın, E. S., & Kalınbayrak Ercan, A. (2023). Köhneleşmiş Tarihi Kent Çekirdeklerinin Soylulaştırılması Üzerine: Tokat Sulu Sokak Örneği. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 311-341.
- Arslan, E. (2019). *Erzurum Tarihi Ticaret Bölgesinin Mekansal Analizi ve Hanların Mimari Kurgusu*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Bilici, İ. (2021). Kent ve Demokrasi. A. Y. Aslantürk, & İ. Dursunoğlu içinde, *Yeni Yüzyılda Kentsel Siyaset* (s. 51-78). Eğitim Yayınevi.
- Bozkurt, N. (2002). Ticaretin Felsefesi, Tarihçesi ve Etikle Olan Sıkı Bağına İlişkin Bazı Saptamalar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 153-179.
- Büyükcivelek, A. B. (2012). Merkezi İş Alanı (MİA). M. Ersoy içinde, *Kentsel Planlama Ansiklopedisi* (s. 337-340). İstanbul: Ninova Yayınları.
- Deniz, M., & Umar, N. (2023). Kamusal Alanların Sürekliliğinin Sağlanmasında Kentsel Belleğin Rolü: Tarsus Tarihi Ticaret Merkezi Örneği. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 49-64.
- Deveci, A. (2013). Kentlerin Kökeni ve Tarihi. F. Güneş içinde, *Kent Sosyolojisi* (s. 26-49). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayın No:1932.

- Doratlı, N., Hoskara, S., & Faslı, M. (2004). An analytical methodology for revitalization strategies in historic urban quarters: a case study of the Walled City of Nicosia, North Cyprus. *Cities*, 21(4), 329-348.
- Güllüpnar, F. (2013). Kent Kuramları. F. Güneş içinde, *Kent Sosyolojisi* (s. 50-69). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1932.
- Gürz, Ş. (2014). *Alışveriş Merkezlerinin Tarihi ve Kapalıçarşının İncelenerek Modern Alışveriş Merkezleriyle Karşılaştırılması*. İstanbul: Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yükseklikan Tezi.
- İskender Aydın , B. N. (2017). *Tarihi Yarımada Hanlar Bölgesi'nde Kültürel Rota Tanımlanması*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- Karkın, N. (2013). Türkiye'de Tarımsal Dönüşüm. F. Güneş içinde, *Kent Sosyolojisi* (s. 176-199). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1932.
- Keleş Eriçok, A. (2012). *Impact of Land Use Changes on the Authentic Characteristics of Historical Buildings in Bursa Historical City Center*. Ankara: Middle East Technical University the Degree of Doctor of Philosophy .
- Meydan Yıldız, S. G. (2018). Kültürün Mekânsal Değişimler Üzerindeki Etkisi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(3), 173-184.
- Meydan, S. G. (2011). *Kentsel Toprakta Değer Artış Süreci Kentleşme ve Kentsel Rant İlişkisi: Kayseri Örneği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Özcan, K. (2007). Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri. *İTÜ dergisi/a mimarlık, planlama, tasarım*, 6(1), 3-15.

- Pirenne, H. (2005). *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (U. Kocabaşoğlu, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pirenne, H. (2012). *Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*. (Ş. Karadeniz, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rıttersberger-Tılıç, H. (2013). Kavram Olarak Kent Sosyolojisi. F. Güneş içinde, *Kent Sosyolojisi* (s. 2-24). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayın No:1932.
- Sjoberg, G. (2002). Sanayi Öncesi Kent. B. Duru, & A. Alkan içinde, *20. Yüzyıl Kenti* (s. 37-54). Ankara: İmge Kitapevi.
- Şahinalp, M. S., & Günal, V. (2012). Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi. *Milli Folklor*(93), 149-167.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması. *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, 1-24.
- Tekeli, İ. (2011). *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türkiye Kültür Portalı. (2024). 07 20, 2024 tarihinde <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/yozgat/gezilecekyer/muteber-divanlioglu-konagi> adresinden alındı
- Uysal, M. (2010). Tarihsel Süreçte Geleneksel Konya Çarşısı İçin Bir Mekânsal Analiz. *Milli Folklor*, 22(86), 149-162.
- Weber, M. (2012). *Şehir Modern Kentin Oluşumu*. (M. Ceylan, Çev.) Yarı Yayıncılık.

BÖLÜM 2

BÜTÜNLEŞİK KORUMA YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE KORUMA YÖNTEMLERİNİN İNCELENMESİ*

Doç. Dr. Seçil Gül MEYDAN YILDIZ

Doç. Dr. Emine Saka AKIN

Yüksek Şehir ve Bölge Plancısı Hüsne TEMUR

Prof. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK

Kentsel Koruma ve Yenileme Uzmanı Vasfiye Hande KAVAK

GİRİŞ

Kentbilim Terimleri Sözlüğü’nde koruma; kentlerdeki önemli yapıların, anıtların ve doğal güzelliklerin hem bugünkü toplum hem de gelecek kuşaklar tarafından kullanılabilmesini güvence altına almayı hedeflemektedir (Keleş, 2021, s. 99). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü’nde koruma: “Tarih ya da sanat değeri taşıyan yapıların, doğal değerlerin ya da kent parçalarının yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli önlemlerin alınması” şeklinde belirtilmiştir (Hasol, 2020, s. 279). Altınöz (2016, s. 302), koruma kavramını çok boyutlu ve disiplinlerarası bir yaklaşım olarak tanımlar. Bu tanımda, doğal ve

*Bu çalışma, Doç. Dr. Seçil Gül MEYDAN YILDIZ danışmanlığında “Kentsel Kimliğin Korunmasında Tarihi Ticaret Merkezlerinin Rolü: Yozgat Örneği” başlıklı Vasfiye Hande KAVAK’ın yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 323K178 numaralı proje ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK’a teşekkürlerimizi sunarız.

yapılı çevrelerin sosyal, kültürel, ekonomik, tarihsel ve işlevsel yönleriyle birlikte hem fiziksel hem de anlam düzeyinde ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Aynı zamanda, bu süreçlerin bilimsel araştırmaya, katılımcı yönetime ve kapsamlı bilgiye dayanarak yürütülmesi gerektiği belirtilmektedir.

Koruma, zamanlar arası bir köprü işlevi görerek geçmişle geleceğe bağlayan dinamik bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Altınörs Çırak ve Sarıkaya, 2023). Koruma geçmişten gelen değerleri geleceğe aktarmak üzere ortaya konulan bir tutumdur (Kiper, 2006). Koruma uygulamaları sadece mevcut değerleri koruma üzerine kurulduğunda yeterli başarıya ulaşamadığı görülmektedir. Bu doğrultuda kentsel alanlarda koruma-kullanma dengesi gözetilerek şekillendirilen bütünlük koruma anlayışının benimsenmesi gerekmektedir (İnce ve Türk, 2023, s. 17).

Bütünlük koruma ilk olarak 1975 yılı Amsterdam Bildirgesi'nde ortaya konulmuştur. Süreç içerisinde en son Valetta İlkeleri de kapsamlı bir noktaya ulaşmıştır. Amsterdam Bildirgesi'nde yalnızca anıtların değil; tarihî kentler, mahalleler ve geleneksel yerleşim alanlarının da korunması gerektiği belirtilmiştir. Koruma, yapıların çevresiyle birlikte ele alındığı, kültürel bütünlüğü esas alan geniş kapsamlı bir yaklaşım olarak tanımlanmıştır (Amsterdam Bildirgesi, 1975). Bütünlük koruma yaklaşımı ve ilkeleri 2011 yılında ICOMOS tarafından kabul edilen Valetta İlkeleri kapsamında daha da yaygınlaşmıştır. Valetta İlkeleri, tarihi kentlerde yapılacak müdahaleler için uygulanabilir ilke ve stratejiler sunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ilkeleriyle ilişkilendirilen bütünlük koruma yaklaşımı tarihi ve kültürel değerleri

korurken, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamla entegrasyon sağlamaktır. Bu ilkeler, bütünlük koruma anlayışını daha da geliştirmiştir.

Bu çalışmada bütünlük koruma yaklaşımının temelini oluşturan Valetta İlkeleri açıklanarak koruma sürecinde uygulanan yöntem ve teknikler literatür tarama metodu kullanılarak açıklanmaktadır.

Bütünlük Koruma Yaklaşımı

Bütünlük koruma ilk olarak 1975 yılı Amsterdam Bildirgesi'nde ortaya konulmuştur. Süreç içerisinde en son Valetta İlkeleri de kapsamlı bir noktaya ulaşmıştır.

Bütünlük koruma yaklaşımı ve ilkeleri 2011 yılında ICOMOS tarafından kabul edilen Valetta İlkeleri kapsamında daha da yaygınlaşmıştır.

Valetta İlkeleri'ne göre;

- Tarihi kentler ve kentsel alanlar sadece yapılardan ibaret değil, aynı zamanda içinde yaşayan insanların kültürel ve sosyal geçmişini de yansıtan yaşayan organizmalardır. Bu alanlar, somut (mimari, peyzaj, arkeolojik kalıntılar vb.) ve soyut (etkinlikler, gelenekler, anılar vb.) unsurların bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.
- Çevre, bu tarihi dokuyu etkileyen ve onunla iç içe geçmiş doğal ve insan yapımı ortamdır. Tarihi kentlerin korunması, sadece binaları onarmaktan ibaret değil, aynı zamanda bu alanların çağdaş yaşamla uyum içinde gelişmesini sağlamaktır.

- Koruma altındaki kentsel alanlar belirli bir tarihi dönemi temsil eder ve özgün kentsel dokusunu korumaktadır. Bu alanların korunması, kentin tarihi gelişimini sürdürmek ve sosyal yaşamını desteklemek anlamına gelmektedir.
- Tampon bölgeler, koruma altındaki alanları çevreleyen ve olumsuz etkilerden koruyan kuşaklardır. Bu sayede tarihi dokunun bütünlüğü sağlanmaktadır.
- Yönetim planları ise tarihi alanların korunması için izlenecek yol haritasını belirlemektedir. Bu planlar, yasal düzenlemeler, bütçe, yönetim yapısı ve koruma yöntemlerini içermektedir.
- Yerin ruhu, bir alanın kendine özgü kimliğini, anlamını ve duygusunu ifade etmektedir. Bu kavram hem somut hem de soyut unsurları kapsar ve mekanla insan arasındaki bağı güçlendirmektedir.

Valetta İlkeleri'nin amacı tarihi kentlerde ve kentsel alanlarda yapılacak her tür müdahaleye uygulanabilir ilke ve stratejiler önermektir. Bu ilke ve stratejiler hem tarihi kentlerin ve çevrelerinin değerlerini korumak, hem de günümüz sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamıyla bütünleşmelerine yöneliktir. Bu ilke ve stratejilerin bütüncül korumaya yönelik olduğu belirtilmekte ve yapılacak müdahalelerin korunacak alanların tarihi değerlerinin sürdürülebilirliği sağlaması gerektiğine dikkat çekilmektedir.

Kültürel mirasın korunmasına yönelik çalışmalar, yalnızca fiziksel yapıların oluşturduğu yapay ortamı korumaya odaklandığında toplumsal ve siyasal boyutları göz ardı etme riski taşımaktadır. Bu tür

bir yaklaşım, koruma eylemini statik ve müzecileştirilmiş bir anlayışa hapsederek, başarılı sonuçlar elde etmeyi zorlaştırır. Koruma, yaşayan bir süreç olarak ele alındığında, fiziksel yapılar kadar bu yapıların içindeki yaşamı, yani sosyal ve ekonomik ilişkileri de kapsamaktadır. Dolayısıyla, tarihi çevreye sadece kültürel bir değer olarak bakmak, koruma çalışmalarının kapsamını daraltmaktadır. Konut, ticaret ve kültürel faaliyetlerin bir arada sürdürüldüğü bu yapısal çevre, aynı zamanda önemli bir ekonomik kaynaktır. Bu nedenle, yapıların çevrelerinden koparılmadan bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Bütünleşik koruma anlayışı, kültürel, sosyal ve ekonomik boyutları bir arada değerlendirerek daha kapsamlı ve sürdürülebilir çözümler sunmaktadır (Özen ve Aydemir, 2007, s. 229).

“Historic Urban Landscape (HUL)” UNESCO tarafından tarihi kentlerin korunması ve yönetimi konusunda tarihi kentsel gelişmenin sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlayan bütüncül bir yaklaşımdır. Tarihi kentler, geçmişin izlerini taşıyan aynı zamanda geleceğe miras kalan kültürel ve sosyal dokuyu oluşturan önemli unsurlardır. Bu nedenle, tarihi kentlerin korunması sadece fiziksel yapıların onarımı değil, aynı zamanda kentlerin sosyal ve kültürel dinamiklerinin de korunmasını gerektirmektedir.

Bütünleşik koruma yaklaşımı, “... temelde kültürel mirasın korunması ve yönetiminin daha geniş anlamda kentsel gelişme hedefleri ile bütünleştirilmesini ve sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlayan bir metindir” (Çatalbaş ve Ecemis Kılıç, 2022, s. 528). Bu metnin odağında yer alan “kültürel çevre” ve “tarihi çevre” kavramı

korumaya ilişkin geçmişten bugüne oluşan birikimin daha geniş bir çerçeve içinde ele alınmasına olanak sağlamıştır (Çatalbaş ve Ecemis Kılıç, 2022, s. 528).

Son yıllarda, tarihsel çevrenin yenilenmesi kavramı, yalnızca fiziksel iyileştirmelere odaklanmaktan ziyade fiziksel, ekonomik, kültürel ve sosyal boyutları kapsayan geniş yelpazeli bir bütünleşik koruma boyutuna doğru evrilmektedir. Tarihi kent merkezleri de işlevsel iyileştirme ve mirası koruma bakımından yeniden geliştirilmesi sırasında modernizasyon taleplerini ele alırken tarihi ve kültürel özelliklerin korunmasında önemli bir ikilem ortaya koymaktadır. Tarihi miras alanlarının korunması ve geliştirilmesi, tarihi binaların restorasyonu ve uyarlanabilir yeniden kullanımı, rasyonel mekânsal planlama, toplum katılımı ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma dahil olmak üzere birden fazla araştırma boyutunu kapsamaktadır. Bu faktörler birbirleriyle bağlantılı olup bütünsel olarak bu alanlardaki koruma ve kalkınma modelleri ile ilişkilendirilmektedir (Xia, Kang, ve Xu, 2024).

Faro Sözleşmesi'nde ise kültürel mirasın fiziksel olarak korunmasının ötesine geçmeyi ve kültürel mirasın nasıl yönetilebileceği ve devam eden sosyal süreçlere nasıl entegre edilebileceğine odaklanmayı amaçlamaktadır. Sözleşme iki önemli noktaya dayanmaktadır. Birincisi, insan hakları alanıyla net bir bağlantı kurarak insanları merkeze koymaktır. Her bireye kültürel mirasın ne anlama gelebileceğini deneyimleme ve yorumlama hakkı verilmesi gerektiğini savunmaktadır. İkinci nokta, mirası bir kaynak olarak

kullanmanın faydalarını vurgulamaktadır. Bu sözleşmenin genel amacı, kültürel mirasın sürdürülebilir kalkınma vizyonunun merkezinde yer almasını sağlamaktır (Faro Sözleşmesi, 2005).

Tarihi ticaret merkezleri ve kentsel alanlar kent kimliğini oluşturan önemli bir unsur olduğundan kentsel korumanın ana bileşenlerinden biri olarak ele alınmaktadır. Bütünleşik koruma yaklaşım da tarihi çevrenin, modern kent yaşamı ve gelişimi ile dengeli bir biçimde korunmasını ve sürdürülebilir bir biçimde yönetilmesini amaçlamaktadır. Nihayetinde bütünleşik koruma, tarihi çevrenin korunması sürecinde sadece yapısal ya da mimari unsurların değil, kültürel mirasın, doğal peyzajın ve sosyoekonomik yapının da korunmasını içermektedir.

Valetta İlkelerine göre tarihi kentlerde koruma ölçütleri aşağıda maddeler halinde özetlenmiştir (Valetta İlkeleri, 2011):

- Tarihi kentlerde yapılan her müdahale, bu alanların maddi ve manevi kültürel mirasına saygı göstermelidir.
- Tarihi kentlerdeki her müdahale, yaşam kalitesini ve çevre kalitesini artırmayı hedeflemelidir.
- Tarihi kentlerdeki büyük değişiklikler, eğer kentsel çevreyi ve kültürel değerleri olumlu etkilemeyecekse, bu değişikliklerden kaçınılmalıdır. Kentin büyümesine bağlı değişiklikler dikkatle yönetilmelidir.
- Tarihi kentler ve çevreleri bütüncül olarak ele alınmalıdır. Koruma, tüm kentin sosyal ve kültürel dokusuna saygı gösteren politikalar gerektirmektedir.

- Tarihi kentlerin korunması, çevresel, sosyal ve ticari dengeleri kapsamalldır. Eski ve yeni sakinlerin uyum içinde yaşamaları için uygun gelişim yolları sağlanmalıdır.
- Değişim hızı kontrol edilmelidir. Müdahaleler şeffaf süreçlere ve fizibilite çalışmalarına dayanmalı, planlarla uyumlu olmalıdır.
- Tarihi kentlerin korunması, sürdürülebilir gelişim ilkelerine uygun olarak disiplinli ve sistematik bir şekilde yürütülmelidir. Bu süreç halkla ve paydaşlarla sürekli iletişim içinde olmayı gerektirmektedir.
- İyi yönetim, tüm paydaşlar arasında geniş bir iletişim ağı oluşturur ve tarihi kentlerin korunması için halkın katılımı sağlanmalıdır. Özel sektörün katılımı teşvik edilmeli ve desteklenmelidir.
- Koruma çalışmaları, çeşitli disiplinlerden uzmanların işbirliği ve halkın katılımıyla gerçekleştirilmelidir. Bu çalışmalar somut öneriler sunmalıdır.
- Tarihi kentlerde farklı toplulukların kültürel çeşitliliğine saygı gösterilmeli ve bu çeşitliliği korumak için dengeli bir yaklaşım benimsenmelidir.

Koruma Yöntemleri

Bütünleşik koruma yaklaşımı, taşınmaz kültür varlıklarının tarihsel ve mevcut durum analizlerine dayalı olarak belirlenmekte ve yapının özgünlüğünü koruyacak en uygun müdahale düzeyi seçilmektedir. Bu süreçte temel amaç, yapının tarihsel belge değerini en az müdahale ile sürdürülebilir biçimde korumaktır.

Sağlamlaştırma

Sağlamlaştırma, yapının fiziksel bütünlüğünü kaybetme riski oluştuğunda uygulanan, zeminden taşıyıcı sisteme kadar detaylı analizlere dayanan bir koruma yöntemidir. Amaç, yapısal hasarları gidererek özgün yapı ve tarihi değeri koruyacak en uygun müdahaleyi gerçekleştirmektir (Alioğlu, 2013, s. 88). Yapının mevcut durumunun bilimsel yöntemlerle analiz edilmesi, restorasyon sürecinin ilk aşamasını oluşturur ve bu sayede yapı için özgün ve sürdürülebilir müdahaleler belirlenir (Ahunbay, 2019). Sağlamlaştırma yöntemi ise, yapının özgün malzemelerini koruyarak taşıyıcı sistemin güçlendirilmesini ve gelecekteki risklere karşı dayanıklılığın artırılmasını hedeflemektedir (Dikçınar Sel, 2013).

Bütünleme

Bütünleme, hasar görmüş veya kaybolmuş yapı unsurlarının, orijinal tasarıma uygun biçimde ve bilimsel verilere dayanarak yeniden tamamlanmasıdır. Estetik, işlevsellik ve yapısal bütünlük gibi faktörler dikkate alınarak uygulanır; ancak yalnızca gerçek verilerle yapılmalı, varsayımlara dayalı müdahalelerden kaçınılmalıdır (Ahunbay, 1996, ss. 96-97). Eksik kısımların bütünlenmesi, yapının bütünlüğüyle uyum içinde olmalı ancak aynı zamanda orijinal ile ayırt edilebilecek biçimde yapılmalıdır. Bu yaklaşım, tarihi ve sanatsal değer in yanıltıcı biçimde yeniden sunulmasını engellemeyi amaçlamaktadır (Venedik Tüzüğü, 1964, Madde 12). Yok olmuş yapı elemanlarının tamamlanması, yeterli somut veri mevcutsa, özgününe uygun malzemelerle yeniden üretilerek gerçekleştirilir. Kayıp parçalar çevrede bulunabiliyorsa doğrudan

kullanılabilir; değilse rölöve, fotoğraf ve belgelerden yararlanılarak yeni parçalar üretilir. Geleneksel ya da modern teknikler kullanılabilir, ancak yeni eklerin özgünden ayırt edilebilir olması gereklidir (Alioğlu, 2013, s. 90).

Yenileme ve Yeniden Kullanım

Tarihi yapıların özgün işlevleri zamanla geçerliliğini yitirebildiğinden, bu yapılar çağdaş ihtiyaçlara uygun şekilde yeniden işlevlendirilmelidir. Özellikle hamam ve kervansaray gibi yapılar yeni kullanımlarla değerlendirildiğinde hem korunmaları sağlanmakta hem de fiziksel ömürleri uzatılmaktadır (Ahunbay, 1996, s. 97). Venedik Tüzüğü'nün 5. maddesinde tarihi yapıların toplumsal faydaya yönelik bir işlevle kullanılmaları koruma sürecini kolaylaştırır. Ancak yeni kullanım için yapılacak müdahaleler, yapının plan ve süslemelerini değiştirmemeli; yalnızca işlevsel ihtiyaçlar doğrultusunda, bu sınırlar içinde düzenlemelerin yapılması gerektiği belirtilmiştir (Venedik Tüzüğü, 1964, Madde 5).

Koruma yöntemlerinde amaç, tarihi yapının özgün dokusunu koruyarak çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yeniden işlevlendirilmesidir. Bu sayede kültürel miras yaşatılırken, gelecek nesillere aktarılması da güvence altına alınmaktadır (Dikçınar Sel, 2013, s. 9). Yenileme sürecinde, yapıların taşıyıcı sistemi ve estetik özellikleri korunarak iç mekânlar güncel standartlara uyarlanır. Özgün işlevini yitiren yapılar ise müze gibi yeni kullanımlara dönüştürülebilir; bu dönüşüm, yapının tarihi ve çevresel değerlerine zarar vermeyecek şekilde planlanmalıdır (Alioğlu, 2013, s. 91).

Çağdaş Ek

Tarihi yapıların yeniden kullanımında, özgün dokunun korunması esastır; ancak çağdaş işlevler için ek birimlere ihtiyaç duyulabilir. Bu tür ekler, yapının taşıyıcı sistemine zarar vermemeli ve estetik bütünlüğü bozmamalıdır. (Ahunbay, 1996, s. 98). Venedik Tüzüğü'nün 13. maddesinde ek yapılarla ilgili "Eklemelere ancak yapının ilgi çekici bölümlerine, geleneksel konumuna, kompozisyonuna, dengesine ve çevresiyle olan bağlantısına zarar gelmediği durumlarda izin verilebilir" (Venedik Tüzüğü, 1964: Madde 13) ifadeleri yer almaktadır. Tarihi yapıların onarımı ve yeniden işlevlendirilmesi, geçmiş ile bugünü buluşturan bir süreçtir. Bu süreçte hem özgün mimari değerlerin korunması hem de günümüz ihtiyaçlarına uygun çözümler üretilmesi gerekmektedir (Ahunbay, 2019, ss. 171-172).

Yeniden Yapım

Kültürel mirasın yeniden inşası, genellikle tercih edilen bir yöntem değildir; çünkü yeniden yapılan yapılar, tarihi yapının malzeme, işçilik ve özgünlük gibi temel özelliklerini taşımaz. Ancak, bazı yapılar kent estetiği ya da kolektif hafızadaki yerleri nedeniyle sembolik olarak yeniden inşa edilebilir. Bu, kaybolan kültürel ve görsel belleğin kısmen geri kazanılmasını sağlayabilir (Ahunbay, 2019, s. 163). Tamamen yıkılmış ya da büyük zarar görmüş kültürel yapıların, tarihsel belgeler ışığında yeniden yapılması bazı özel durumlarda kabul edilebilir bir yöntemdir. Bu özellikle savaş gibi büyük felaketlerden etkilenen bölgelerde yaygın olarak uygulanmıştır (Alioğlu, 2013, s. 91). Rekonstrüksiyon, yok olmuş ya da ağır hasar almış bir yapının mevcut

arkeolojik ve mimari bilgiler doğrultusunda aslına en uygun şekilde yeniden inşa edilmesi sürecidir (Dikçınar Sel, 2013, s. 8).

Temizleme

‘Temizleme’ terimi, hem yapıya sonradan eklenmiş ve özgünlüğünü bozan öğelerin kaldırılmasını hem de yüzeydeki kir, pas gibi unsurların giderilmesini kapsar. Bu uygulamalar, hem tarihi yapının estetik görünümünü ortaya çıkarmak hem de fiziksel ömrünü uzatmak amacıyla gerçekleştirilir. Kent dokusunda da benzer şekilde, tarihi değeri bozan eklentiler bu kapsamda ortadan kaldırılabilir (Ahunbay, 2019). Bir yapının özgün haline ulaşılması sürecinde, sonradan eklenmiş unsurların bilimsel yöntemlerle değerlendirilmesi ve yapıya zarar vermeden çıkarılması önemlidir. Bu tür müdahaleler, restorasyonun temel ilkelerinden biri olarak kabul edilir (Dikçınar Sel, 2013, s. 8).

Taşıma

Tarihi yapıların taşınması, bazen yapının bulunduğu yerde korunmasının mümkün olmadığı durumlarda zorunlu hale gelir. Bu süreç, yapının boyutu ve yapım tekniğine göre farklılık gösteren karmaşık bir işlemdir. En temel yöntem, yapının tüm parçalarının numaralandırılarak sökülmesi ve başka bir yerde yeniden aynı şekilde inşa edilmesidir. Ancak bu işlem, yalnızca uzman ekiplerce ve bilimsel yöntemlerle gerçekleştirilmelidir; çünkü taşıma sırasında yapının özgünlüğü korunmalıdır (Ahunbay, 1996, ss. 104-105). Jeolojik tehditler veya imar projeleri gibi nedenlerle bir yapının yerinde korunması mümkün değilse, taşınması gündeme gelir. Taşıma süreci,

yapının ayrıntılı şekilde belgelenmesi, dikkatlice sökülmesi, yeni yerine nakli ve orada tekrar inşasını kapsar. Özellikle büyük yapılarda bu işlem teknik olarak zordur ve yüksek maliyetlidir; bu nedenle uygulama daha çok küçük ölçekli yapılar için tercih edilir (Alioğlu, 2013, s. 92). Venedik Tüzüğü'nün 7. maddesinde; “Bir anıtın tanıklık ettiği tarihin ve içinde bulunduğu ortamın ayrılmaz bir parçasıdır. Kültür varlığının tümünün, ya da bir parçasının başka bir yere taşınmasına-anıtın korunması bunu gerektirdiği, ya da çok önemli ulusal veya uluslararası çıkarların bulunduğu durumlar dışında-izin verilmemelidir” (Venedik Tüzüğü, 1964, Madde 7) denilmiştir.

SONUÇ

Tarihi yapılarda korunma anlayışı, 19. yüzyıla kadar daha çok yapıların estetik görünümünü korumak ve işlevselliğini sağlamak üzerine yoğunlaşmıştır. 19. yüzyılda ise, kültürel mirasın önemi vurgulanmaya başlanmasıyla birlikte, tarihi yapıların korunması daha sistematik ve bilimsel bir hale gelmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan Sanayi Devrimi'nin tetiklediği hızlı kentleşme ve ardından gelen II. Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkım, birçok kentte tarihi dokuyu tehdit etmesi kentsel koruma ve restorasyon çalışmalarının önemini artırarak bu alanda daha kapsamlı politikaların geliştirilmesine yol açmıştır.

Geleneksel koruma yöntemleri, yerini daha çok girişimci faaliyetlere dayalı, parçalı ve piyasa odaklı bir anlayışa bırakmıştır. Bu durum, tarihi çevrenin korunması sürecini olumsuz etkilemekte ve kentsel kimliğin tahribatına neden olmaktadır. Günümüzde

sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin etkisiyle koruma anlayışında da köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Parçacıl koruma yaklaşımları yerini bütünleşik koruma yaklaşımına bırakmıştır. Bütünleşik koruma, sadece fiziksel çevreyi değil, aynı zamanda kültürel kimliği de koruyarak toplumsal belleği yaşatmaktadır. Kültürel mirasın korunması, insanların geçmişleriyle bağ kurmalarını sağlayarak toplumsal aidiyeti güçlendirmektedir. Bu nedenle bütünleşik koruma, sadece yapıları değil, aynı zamanda toplumsal dokuyu da koruyan bir süreç olması açısından da önemli ve gereklidir.

KAYNAKÇA

- Acun, H. (1981). Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları. *Vakıflar Dergisi*, 635-715.
- Acun, H. (2016). *Tüm Yönleri İle Çapanoğulları ve Eserleri*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar.
- Ahunbay, Z. (1996). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon* (15. b.). İstanbul: YEM Yayın.
- Ahunbay, Z. (2019). *Kültür Mirasını Koruma İlke ve Teknikleri*. İstanbul: YEM Yayın.
- Alioğlu, F. (2013). Koruma Kavramları ve Koruma Süreci. Y. Olcay Uçkan içinde, *Restorasyon ve Koruma İlkeleri* (s. 68-97). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayını No:1813.
- Altınörs Çırak, A., & Sarıkaya, Y. E. (2023). Bir Koruma Sorunsalı Olarak Mekansal ve Kentsel Belleğin Yitimi. *Tasarım Kuram*, 19(39), 427-448.
- Altınöz, G. (2016). Kültürel Miras Ve Koruma Anlayışının Tarihsel Gelişimi. M. Ersoy içinde, *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük* (s. 299). İstanbul: Ninova.
- Amsterdam Bildirgesi. (1975). 12 14, 2024 tarihinde http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0458320001536681780.pdf adresinden alındı.
- Çelik, F. (2023). *Yozgat Çapanoğlu Camii*. Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi .
- Dikçınar Sel, B. (2013). Kentsel Koruma. B. Dikçınar Sel içinde, *Kentsel ve Çevresel Koruma*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1771.
- Faro Sözleşmesi. (2005). 10 24, 2024 tarihinde <https://rm.coe.int/1680083746> adresinden alındı

- Güneş, R. (2011). *Yozgat İli İstanbulluoğlu Mahallesi Hasan Hüseyin Yeşilkaya Konağı Restorasyon Önerisi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Hasol, D. (2020). *Ansiklopedik Mimarlar Sözlüğü*. İstanbul: YEM Yayın.
- İlgün, Ş. (2007). *Geleneksel Yozgat Evleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı.
- İnce, G., & Türk, A. (2023). Kentsel Koruma Politikalarının Uygulama Bağlamında Değerlendirilmesi: Uşak Kentsel Sit Alanı Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 16-27.
- Işıksoy, S. (2010). *Geleneksel Yozgat Evlerinde Yaşam ve Anlam: Evin Sözlü Tarihi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı.
- Keleş, R. (2021). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Kiper, P. (2006). *Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Tarihsel-Kültürel Değerlerinin Korunması; Türkiye-Bodrum Örneği*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Savaş Sezer, M. (1998). *Yozgat ve Çevresi Tarihi Yapılarındaki Süslemeler*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim İş Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Türkiye Kültür Portalı. (2024). 07 20, 2024 tarihinde [https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/yozeat/gezilecekyer/m uteber-divanlioglu-konagi](https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/yozeat/gezilecekyer/m uteber-divanlioglu-konagi adresinden alındı) adresinden alındı
- Valetta İlkeleri. (2011). 12 18, 2023 tarihinde http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr059293100 1536912260.pdf adresinden alındı.

Venedik Tüzüğü. (1964).

http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf adresinden alındı.

BÖLÜM 3

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTLİLEŞME SÜRECİNİN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Seçil Gül MEYDAN YILDIZ

Şehir ve Bölge Plancısı Bediha Eda KARACA

Yüksek Şehir ve Bölge Plancısı Hüsne TEMUR

GİRİŞ

21. yüzyılın başından itibaren kentleşme olgusu, yalnızca nüfus artışı ya da fiziksel yapılaşmayla sınırlı olmayan; ekonomik, çevresel ve kültürel boyutlarıyla da ele alınması gereken karmaşık bir süreç haline gelmiştir. Özellikle kırsal alanlardan kentlere yönelen göç hareketleri, mekânsal dönüşümlerin yanında toplumsal yapı ve yaşam biçimlerinde de köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm, beraberinde kentleşme sürecini de getirmiş; bireylerin yalnızca kentte ikamet etmesi değil, aynı zamanda kentsel yaşam tarzını benimsemesi ve bu yaşamla bütünleşmesi önem kazanmıştır. Ancak bu süreç, kır ve kent arasındaki ekonomik, kültürel ve sosyal eşitsizlikler nedeniyle çoğu zaman sürdürülebilirlikten uzak bir biçimde yaşanmakta, kentleşme sürecinin çevresel ve toplumsal maliyetlerini artırmaktadır. Bu çalışmada; sürdürülebilirlik, kır-kent ilişkisi, kentleşme ve kentleşme kavramları bütüncül bir bakış açısıyla ele alınarak, sürdürülebilir kentleşmenin nasıl mümkün olabileceği tartışılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, hem mevcut hem de gelecek

nesillerin refahını gözeten, çevresel kaynakları koruyan ve toplumsal eşitliği destekleyen bir kentsel gelişim modelinin gerekliliğini ortaya koymaktır.

Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik ve çevresel etkilerin azaltılması, yapı sektörünün öncelikli hedefleri ve geleceğini şekillendiren temel faktörlerden biridir (Özkan Önür, 2025a). Sürdürülebilirliğin özellikle doğal kaynakların kullanımı ve tüketimi açısından, dünyanın biyofiziksel ortamlarının durumuna odaklanan bir kavram olduğu bilinmektedir. Sürdürülebilirlik, çevrenin korunması, doğal kaynakların korunması veya muhafazası ile karıştırılmamalıdır. Sürdürülebilirlik daha çok, dünyanın bütünü veya bir parçasının insan nüfusunu ve ekonomik büyümesini nihayetinde insan, hayvan ve bitki sağlığını tehdit etmeden destekleyebilmesi için bir tür istikrarlı durum bulmakla ilgilenmektedir. Sürdürülebilirliğin temel öncülü, dünya kaynaklarının sonsuza kadar kullanılamayacağı, tüketilemeyeceği ve zarar göremeyeceği üzerindeki düşüncelerle şekillenmektedir. Bu kaynaklar bir noktada tükeneyeceği gibi, sömürülmeleri yaşamın devam etme ve gelişme yeteneğini de zayıflatmaktadır. İyileştirme ve sürdürme kapasitesi yaklaşımını benimseyen Harrington (2016), sürdürülebilirliği uzun vadede arzu edilen malzemelerin veya koşulların durumunu ve bulunabilirliğini sürdürme veya iyileştirme kapasitesi olarak ifade etmiştir.

Geleneksel çevre koruma ve sürdürülebilirlik fikirleri arasındaki en önemli fark, birincisinin çevresel iyileştirmeye ve çok spesifik

çevresel tehditleri önlemeye odaklanma eğiliminde olması, ikincisinin ise uzun vadede dinamik süreçlere odaklanarak çok daha proaktif ve bütüncül olma eğiliminde olmasıdır.

Günümüzde alışlagelmiş sürdürülebilirlik hakkındaki birçok kavram, genellikle Brundtland Komisyonu olarak anılan “Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu”nun çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Brundtland Komisyonu raporu (1987), sürdürülebilirliği, çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik olarak ele almaktadır. Tanımlanan bu bileşenler, sürdürülebilirliğin parçalanması ve detaylandırılmasının temelini oluşturmaktadır. Sürdürülebilirliğin aynı anda çevreyi koruyarak, ekonomik büyüme ve kalkınmayı koruyarak ve eşitliği teşvik ederek elde edilebileceği göz önüne alınmaktadır. Bu geniş kavrama göre temel nokta, sürdürülebilirliğin her üç bileşeniyle de ilgili sonuçlara ulaşmakla ilgili olduğu ve her bir bileşende başarının diğerinden fedakârlık edilerek elde edilemeyeceği ve edilmemesi gerekti vurgulanmaktadır. Başka bir deyişle, ekonomik büyüme ile çevre veya ekonomik büyüme ile eşitlik arasında zorunlu bir denge olduğu fikrini savunulmaktadır. Sürdürülebilirlik ancak ekonomik büyüme, çevre koruma ve iyileştirme ile eşitlik el ele gittiğinde sağlanmaktadır.

Kır-Kent İlişkisi

Dünya üzerinde insanların yaşadığı iki temel mekân bulunmaktadır. Bunlar kır ve kent mekânlarıdır. Kır ve kentler ekonomik imkânları, sosyal yaşamı, çevresel olguları ve yönetsel sınırlarıyla birbirlerinden keskin bir çizgiyle ayrılmaktadırlar. Yerleşik

hayata geçiş ve sonrasında endüstriyelleşme dönemiyle ivme kazanan kır ve kent kavramları kırdan kente göçlerin artmasıyla hızlı bir gelişime öncülük etmiştir.

Yerleşik hayata geçiş döneminde tarım ve hayvancılık uğraşlarının artması bugünkü kır kavramını doğurmuştur. Kentlerin de ortaya çıkmasıyla kır kavramı dönüşüme uğramış ve kır kent karşıtlıkları şekillenmeye başlanmıştır. Diğer adıyla köy kavramı kentbilim terimleri sözlüğünde; “Yönetim durumu toplumsal ve ekonomik özellikleri ya da nüfus yoğunluğu yönünden kentten ayırt edilen, genellikle tarımsal uğraşıda bulunmak gibi işlevlerle ayrımlaşan ve belirlenen, konuttan ve öteki yapıları bu yaşamı yansıtan yerleşme birimi” olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 1998: 93).

Sosyolog Louis Wirth'e göre kent ise, “nüfus yoğunluğu yüksek, heterojen bireylerin bir arada yaşadığı, ikincil ilişkilerin baskın olduğu bir yerleşim biçimi” olarak tanımlanır. Wirth, kenti sadece fiziksel bir yapı olarak değil, aynı zamanda sosyal bir organizasyon biçimi olarak ele alır (Wirth, 1938). Ayrıca, Manuel Castells gibi çağdaş kent sosyologları da kentleri yalnızca coğrafi ya da demografik kriterlerle değil, aynı zamanda mekânsal, ekonomik ve kültürel pratiklerin kesişim noktası olarak tanımlar. Castells'e göre kent, "mekânın toplumsal olarak örgütlendiği" bir yapıdır (Castells, 1977).

Durkheim, kenti iş bölümü ve toplumsal dayanışma kavramları çerçevesinde değerlendirmiştir. Ona göre, toplumda iş bölümünün artışı iki temel etmene bağlıdır. Bunlar; maddi yoğunluk ve manevi (dinamik)

yoğunluktur (Durkheim, 1994: 55). Maddi yoğunluk, belirli bir coğrafi alandaki nüfus yoğunluğunu ifade ederken; manevi yoğunluk, toplumu oluşturan bireyler arasındaki etkileşim sıklığı ve toplumsal ilişkilerin yoğunluğunu belirtir. Nüfus artışı, hem maddi hem de manevi yoğunlukta artışa neden olarak, toplumsal yapının dönüşümünü beraberinde getirir. Bu dönüşüm, iş bölümünün daha karmaşık hâle gelmesine ve toplumsal dayanışma biçimlerinin değişmesine zemin hazırlar.

Günümüzde kırsal yaşam; orada yaşayan bireylerin farklı meslek gruplarına mensup olması, yaşam tarzlarında çeşitlilik bulunması, mal ve hizmetlere erişimde farklı imkânlarla sahip olunması gibi özelliklerle tanımlanmakta; bunun yanında, temel faaliyetlerin yerel sorunlara odaklandığı, kent ve kentlilerle olan ilişkilerin sınırlı olduğu ve kente kıyasla daha homojen ve bağımsız yerleşim birimleri olarak betimlenmektedir (OECD, 2010). Öte yandan, kentsel yaşamda doğa olayları, kırsal yaşamda olduğu kadar belirleyici bir rol oynamaz. Tarımsal alanlar ise, antik çağ insanının mirası olarak kabul edilir. Toprakla kurulan ilişki, deneyim ve çalışma gereksinimi temelinde şekillenen bu alanlar, insan faaliyetlerinin ürünü olarak ortaya çıkmış; köyler ve kentler bu süreçte biçimlendirilmiş yerleşim birimleri hâline gelmiştir (Huot, Thalmann ve Valbelle, 2000).

Kır-kent arasındaki karşılıklar kentlerin oluşumuyla şekillenmektedir. Kentler köylere bakılarak nüfus yönünden daha yoğun olan yerleşim birimleridir. Endüstriyelleşme dönemi ile birlikte kentlerde insan gücünü daha az gerektiren iş olanaklarının ve hizmet

alanlarının artması kırdan kente göç olgusunu doğurmuştur. Kentlerin sonucu olarak kır ve kent arasında fiziksel, ekonomik, toplumsal, kültürel ve sosyolojik çelişkiler ortaya çıkmıştır.

- a) Fiziksel çelişkiler: Kırdaki yerleşim birimleri seyrek ve dağınık bir yapıdayken kentlere bakıldığında yoğun ve karmaşık bir yapılaşma görülmektedir.
- b) Ekonomik çelişkiler: Kentlerde endüstriyelleşme dönemiyle birlikte ekonomik canlılık oluşmaya başlamış ve bu durum sanayi, hizmet ve teknoloji gibi sektörlerin gelişmesine yol açmıştır. Bunun sonucu olarak kentlerde uzmanlaşmış, karmaşık iş bölümü yapısı oluşmuştur. Kırsal alanlarda ekonomik faaliyetler tarım ve hayvancılıkla sınırlı kalırken iş bölümü çok yönlüdür.
- c) Toplumsal çelişkiler: Toplumsal yapı kentten kente değişiklik göstermesinin yanı sıra kentin sosyal alanlarının gelişmişlik oranı ile doğrudan ilişkilidir. Kentlerde kırlara bakılarak hız odaklı ve rekabetçi bir ortam hâkimdir. Bu durum kent toplumlarında bireyselleşmeyi öne çıkarmaktadır. Kır toplumlarında ise toplumsal bağların ve ilişkilerin kuvvetli olduğu görülmektedir.
- ç) Kültürel çelişkiler: Kent toplumu farklı kültürlerin harmanlanması sonucunda kimlik kazanmaktadır. Kentlerde modern yaşam tarzı benimsenirken kırsal alanlarda geleneksel yaşam tarzı hüküm sürmektedir.

- d) Sosyolojik elişkiler: Kırdan kente ya da kentten kıra göç eden toplumların mekâna aidiyet hissi sosyolojik çelişkileri oluşturur. Kır toplumlarının doğaya bağımlı yaşamları kentlerde yapay yeşil alanlara dönüştüğünden bireyin adaptasyon süreci zorlaşmakta ve dönüşüme mecbur bırakılmaktadır. Bu da beraberinde sosyolojik çelişkileri meydana getirmektedir.

Kent ve kır ilişkisi tarih boyunca, dönemlere ve üretim tarzlarına göre derinden değişmiş ve dönüşmüştür. Kimi zaman son derece çatışmalı, kimi zaman dingin iş birliğine yakın olmasının yanı sıra aynı dönemde çok farklı ilişkiler de kendini göstermektedir. Günümüzde kır-kent ilişkisi dönüşmektedir. Sanayi ülkelerinde sermaye birikim merkezi olan kent tarafından kırsal çevrenin eski sömürüsü yerini tahakküm ve sömürünün daha incelikli biçimlerine bırakmıştır (Lefebvre, 2018: 86). 80’lerde dinlenme ve turizm üzerinden kurulan bu ilişki artık daha büyük ölçekteki bölge ekonomileri ile bambaşka bir boyut kazanmıştır. Artan bu kır-kent ilişkisi Sietchiping ve arkadaşlarının (2014)’da belirttiği gibi beraberinde çevresel sorunlara da işaret etmektedir. Örneğin sınırlı arazi ve kaynakların kontrolsüz tüketiminin beraberinde getirdiği kaynak kıtlığı toplumların sürdürülebilirliğini tehlikeye atmaktadır. Daha dengeli bir kır-kent ilişkisinin kurulabilmesi için farklı mekânsal planlama sistemleri ve araçlarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Önal (2006), kırsal dönüşümün, kapitalizme geçişle birlikte sanayinin hızlı gelişiminin neden olduğu kır-kent eşişsizliğini ortadan kaldırmak amacıyla yapılan düzenlemeler olduğunun ve kırsal

dönüşümün, kırsal alanların geliştirilmesi amacıyla yapılması gerektiğinin altını çizmektedir. Kırsal dönüşüm kavramının temelinde kapitalleşme süreci sonunda ortaya çıkan kır-kent eşitsizliği bulunmaktadır. Köyden kente geçiş süreci ile giderek kentleşen toplum da şu öğeleri kapsamaktadır: samimiyetin aşınması, çatışma içeren ilişkilerin artması, ailevi otoritenin azalması, sözleşme temelli ilişkilerde artış, ortak yaşam ve kimliğe dayalı dayanışmanın yerini bireysel farklılıklara dayalı dayanışmaya bırakması (Flanagan, 1990).

Kentleşme ve Kentlileşme

Kentleşme, sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insanların davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim sürecidir (Keleş, 1972:6).

Buna göre, kentleşme, sanayileşme ve sanayi sonrası kentsel alanlarda yoğunlaşan kamusal ve özel aktivitelerle, bu aktivitelerin çevresel etkilerinin bir bütünü olarak tanımlanabilir. Kentleşme toplumsal çevre yaşamında, farklılık, çeşitlilik, yoğunluk, karmaşıklık, yabancılaşma ve benzeşme, bireyleşme ve toplumsallaşma kavramlarıyla da açıklanabilir (Tankut, 2002:4).

Lefebvre'in kentleşme teorisi, kentsel ortamlarda mekânın toplumsal üretimini vurgular. Toplum ve mekânın nasıl birbirine bağlı olduğunu araştırır, kentsel manzarayı şekillendirmede günlük yaşamın ve toplumsal uygulamaların rolünü vurgular. Kentleşmenin sadece

fiziksel bir süreç değil, aynı zamanda güç dinamiklerinden ve insanların mekânı nasıl deneyimlediğinden ve kullandığından etkilenen toplumsal ve kültürel bir süreç olduğunu ileri sürer. Lefebvre'e göre, kentselcilik, mekânsal biçimlere yönelik yalnızca yapısal bir yaklaşımdan ziyade toplumsal bir uygulamadır ve mekânın yönetimi ve organizasyonunu vurgular (Lefebvre, 2016).

Kentleşme olgusu genellikle sosyal değişimle beraber ancak özünde kent toplumlarında yer alan bireylerin yaşamakta olduğu kültürel değişimi ve bu bağlamda toplumun kent kültürünü edinmesi gerektiği anlamını taşımaktadır. Bu bağlamda kent, örgütlü görüş ve tavırların, gelenek ve göreneklerin toplandığı alandır. Kültürler kentlerde doğar, yaşar ve kente katkıda bulunur. Söz konusu özelliğiyle kentler belirli bir kültürün temsilcileridir (Uçkaç, 2006: 31).

Kentleşme sürecinin daha soyut ve davranışsal boyutunu oluşturan kentlileşme, bireylerin kent yaşamına özgü tutum, davranış, düşünce, inanç, kültürel norm ve gelenekleri benimsemesini ifade eder (Gül ve Ergun, 2012: 283). Bu süreç, toplumsal düzeydeki kentleşmenin bireysel düzeydeki yansıması olup, ağırlıklı olarak sosyal-psikolojik bir nitelik taşır. Kentlileşme, bireyin kent ortamında karşılaştığı sosyal örgütler aracılığıyla biçimlenmesini içerir. Bu bağlamda kentli birey; örgütler içinde doğan, bu örgütlerde eğitim alan, çalışan, sosyalleşen ve boş zamanlarını yine bu yapıların sunduğu imkânlarla değerlendiren bir insan olarak tanımlanmaktadır (Erkut, 1996: 60).

Kentlileşme; çevre ekonomik ve teknolojik örgütlenmeyle beraber insanların toplum ile bütünleşmesini sağlayan ve kültürel öğelerin yer edinmesine neden olan kentleşme sürecinin oldukça doğal bir sonucudur. Sanayileşmenin sağladığı etkilerle beraber nüfus artışı ülkelerin kalkınmasında etki sunan ve toplum içerisinde uzmanlaşmaya, örgütlemeye ve insanların arasındaki ilişkilerde kentlere has değişikliklere neden olmaktadır (Keleş, 2013: 71).

Kentlileşme sürecinde, kentte kalıcı olmayı düşünmeyen kişilerin, kentli olma, kentli davranış kalıplarını sahiplenme gibi bir gayret ve arzusu olmayacaktır. Kentte karar kılınması için ise, kişilerin gelecekleri açısından kentin onlara ümit vaat etmesi gerekmektedir. Geleceğinin köyünde değil, geldiği kentte olduğuna inanan kişiler, kendilerini kent ile bütünleştirme ihtiyacını hissetmeye başlarlar. Bu süreç kentlileşmenin ilk aşamasını oluşturur. Kentlileşmenin bir başka aşaması da ekonomiktir. Kişinin kentte yaşamasını anlamlı kılacak bir iş sahibi olması ve bu işin de kentli tarafından olumlu görülmesi gerekmektedir. Üçüncü aşama olarak bu süreçte eğitim ve kültür düzeyi ele alınmaktadır. Bunlar uzun bir süreç sonunda elde edilebilen özelliklerdir. Dolayısıyla özellikle ilk nesillerde kentlileşmeyi beklemek gerçekçi bir yaklaşım değildir. Bireyin, kente özgü davranış kalıplarını edinmesi, kentlileşmenin son aşamasıdır. Bu aşamada da bir nesilde gerçekleşemeyecek kadar uzun bir süreç gerekmektedir. İnsan davranışları alışkanlıkları sonucu edinilir ve bu edinimleri de değiştirmek çok zordur (Kaya, 2004: 142-143) (Şekil 1).

Şekil 1. Kentlileşme Aşamaları

Kentlileşme, esasen bir kültürel dönüşüm sürecidir. Bu sürecin başarılı olabilmesi, bireylerin kentle ve kentsel yaşamla uyum içinde olmalarına; kentsel etkileşimlerin, kent kültürünü geliştirici yönde sonuçlar doğurmasına bağlıdır. Bu ise, toplumsal, ekonomik ve fiziksel unsurların bir araya gelmesini; aynı zamanda toplumun örgütlü ve bilinçli bir yapıya kavuşmasını gerektirir. Kentlileşme, bireylerin kentsel yaşam kalitesinin farkına varmalarını sağlayan bir süreçtir. Çünkü bu olgu, yalnızca kentsel bilgiye erişim ve bu bilgiyi sorgulayıp içselleştirme süreci değil; aynı zamanda geçmişin olumlu değerlerini koruma, bu değerlere eleştirel bir perspektifle yaklaşma ve mevcut toplumsal koşulları doğru analiz edebilme kapasitesini de içerir. Bu bağlamda kentlileşme, bireyin kenti bir "kent" olarak algılamasını ve onunla bütünleşmesini ifade eder (DPT, 2001(a): 158).

Kentlileşme yalnızca fiziksel değişim üzerinden değerlendirilmemekte aynı zamanda derin bir sosyo-kültürel dönüşümün sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kentlileşme süreci;

toplumsal değişme, bütünleşme, uyum ve yeni koşullara uygun ilişkiler biçimi olgularının bir bütün olarak benimsenmesiyle sağlıklı bir şekilde gelişmektedir. Bu süreç; kentin bürokratik yapısı, yerleşik kentli nüfus, kentsel örgütler ile ilişki arttıkça hızlanmaktadır. Ayrıca bireyin yapmış olduğu iş, gelmiş olduğu yerle ilişkileri de kentlileşme sürecini etkilemektedir. Genellikle kente göç eden aileler de ikinci hatta üçüncü kuşakta kentlileşmenin olduğu söylenebilir (Şekil 2).

Şekil 2. Kentlileşme Süreci

Kentteki yaşam tarzıyla özdeşleşmiş olan kültürel kavramlar genellikle; ailelerde yaşamakta olan kişilerin sayı bakımından azalması, akrabalık ilişkilerinde kurulan bağın güçsüzleşmesi, kadının bulunduğu ailede ekonomik özgürlüğüne erişmesiyle farklılık kazanan rolü, ailenin bazı temel işlevlerinin toplumsal kurumlara atfedilmesi şeklinde ifade edilebilmektedir. Bununla birlikte tüketime dair harcamalarda meydana gelen artış, geleneksel boş zamanı değerlendirmek için edinilen

alışkanlıklar, eğlence, dinlenme ve benzer alanlarda söz konusu olan tutum ve davranışlarda, komşuluk ilişkilerinde oluşan değişiklikler olarak ifade edilebilmektedir (Keleş, 2013: 81).

Sürdürülebilirlik Kentleşme ve Kentleşme

Kentleşme süreçleri kentsel ortamlardaki yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemiş, arazinin yapaylaşmasına yol açmış ve aşırı kaynak tüketimine neden olmuştur. Kentsel alanlardaki altyapı ve ulaşım sistemleri temel hizmetleri sağlamada büyük ölçüde başarılı olsa da kentleşmenin diğer mekânsal ve kentsel tasarım sonuçları insan refahı, kentsel çevre kalitesi ve kentsel bağlamdaki kaynakların aşırı kullanımı açısından gelecek nesiller için sorunlu olmaya devam etmiştir.

Sürdürülebilir kentleşme, kentin sosyal, kültürel, ekonomik, ticari ve güvenlik gibi çok çeşitli alanlarda dengeli ve sürekli gelişimini ifade eder. Sürdürülebilir kentler; ekolojik çevrenin korunmasını sağlayan, kentleşme koşullarını iyileştiren, kültürel mirasın devamlılığını güvence altına alan ve doğal yaşam alanları yaratabilen yapılardır. Bu kentlerde uzun vadeli, geleceğe yönelik planlamalar esas alınır. Besin ve su temini, içilebilir temiz suya erişim, trafik yoğunluğunun yönetimi, atıkların geri dönüşüm süreçleri ve sosyal donatı alanlarının düzenlenmesi gibi temel unsurlar, bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Dolayısıyla sürdürülebilir kentleşme, tüm bu alanlarda çevresel, toplumsal ve ekonomik uyumu önceleyen planlı bir gelişim sürecini ifade eder (Kubilay, 2022).

Dünya nüfusunun yarısından fazlasının kentlerde yaşamasıyla, kentsel alanlar insan yerleşiminin baskın biçimi haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler, yıllar önce bu durumu "kentsel çağ" olarak adlandırmıştır (UN-Habitat, 2012). Bu kentsel çağdaki kentler, yeni olumlu dönüşümlerin yerleri olarak hareket eder ve insanlık için sosyal, çevresel, ekolojik ve ekonomik etkiler açısından yeni sorunlar yaratır. Kentsel alanlardaki sürekli evrim ve dönüşüm döngüsü, şehirleri ve kentsel alanları yeniden tanımlayarak kentsel sürdürülebilirlik kavramını kentleşme söyleminde odak noktasına getirir (Rees & Wackernagel, 1996; Atkinson, 2007; Elmqvist, 2013).

Sürdürülebilir kentleşme; kentleşme sürecinde bireylerin temel ihtiyaç ve beklentilerini çevreyi kirletmeden karşılamayı, kentsel kaynakları etkin ve verimli bir biçimde kullanmayı ve kenti yaşanabilir bir alan hâline getirerek sürekli olarak geliştirmeyi amaçlayan bir süreçtir. Başka bir ifadeyle, sürdürülebilir kentleşme, kentsel sistemin sosyo-ekonomik, demografik ve teknolojik açıdan daha ileri bir düzeye ulaşma potansiyelini ifade eder. Ancak ekonomik yapının bozulması, nüfusun azalması, çevresel tahribat, istihdam olanaklarının daralması, verimsiz enerji kaynaklarının kullanımı ve sosyo-ekonomik dengedeki bozulmalar bu süreci olumsuz yönde etkiler. Bu bağlamda, sürdürülebilir kentleşmenin sağlanabilmesi için özellikle arazi kullanım planlaması hayati öneme sahiptir (Tosun, 2013: 33–35).

Sürdürülebilir kentleşmenin sağlanması için önerilen politikalar sürdürülebilir tabii kaynak kullanımının desteklenerek, dengeli nüfus artışının sağlanması, yürümeye teşvik, bisiklet sürme ve toplu taşıma

sistemine özendirme ile enerji tasarrufu sağlanması ve yoksulluğun ortadan kaldırılması temelinde kurgulanmaktadır (Desheng vd., 2014). Hızlı kentleşme doğal alanları tehdit ederek mahalle kültürünün ve çevresel sürdürülebilirliğin korunmasını güçleştirebilir (Özkan Önür vd., 2025). Kentlerde ve planlama aşamasında sürdürülebilirliği sağlamak için ekosistemlerin fonksiyonları tayin edilmeli ve birbirleri ile olan etkileşimlerinin sürekliliği sağlanmalı, doğal ve kültürel değerler bağlamında stratejiler üretilmelidir (Mansuroğlu vd., 2012). Fakat bütün bu gereksinimler ile birlikte kentleşmeyi kentlileşmeden ayrı tutmak doğru olmaz. Kentlerin mevcut yapısına uyum sağlama çabasında olan kentlilerin sosyo-kültürel değerlerini de sürdürebileceği ve davranışlarını yönlendirebileceği mekanların varlığı göz ardı edilemez bir gerçekliktir. Kentli bu mekanlara uyum sağlama ve kırdan-kente göçlerin sebep olduğu sosyo-kültürel değişimleri geçirme eğilimindedir.

Kentlileşme kavram olarak, insanların kentlerdeki yaşam tarzını benimsemesi, değerlerini ve alışkanlıklarını dönüştürmesiyle ilgilidir. Kentlileşme, yalnızca fiziksel bir yer değiştirme değil, aynı zamanda bir "kimlik dönüşümü" sürecidir. Sürdürülebilir kentlileşme, kırsal alanlardan kentsel bölgelere göç eden bireylerin, şehir yaşamına entegrasyonu sürecinde hem çevresel hem de sosyo-kültürel dengeleri gözeterek gerçekleştirdikleri bir uyum sürecini ifade eder. Bu süreç, bireylerin kentsel yaşam tarzını benimsemelerinin yanı sıra, kültürel kimliklerini koruyarak toplumsal katılımı artırmayı ve çevresel etkileri minimize etmeyi hedefler. Sürdürülebilir kentlileşme, kentleşmenin yol açtığı sosyal eşitsizlikler, kültürel erozyon ve çevresel bozulma gibi

sorunlara karşı, kapsayıcı politikalar ve planlamalar geliştirilmesini gerektirir. Bu bağlamda, kentlileşme sürecinin sürdürülebilirliği, bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının dengelenmesi ve kentsel kaynakların adil ve verimli kullanımı ile mümkün kılınabilir. Bu yaklaşım hem mevcut nesillerin refahını artırmayı hem de gelecek nesillerin ihtiyaçlarını gözetten bir kentsel gelişim modelini öngörür.

Kentlileşme sürecinde ortaya çıkan sosyolojik çelişkiler bu süreci zorlaştırmakla beraber kimlik karmaşası, doğadan kopuş ve toplumsal barış üzerinde olumsuz etkileri beraberinde getirmektedir.

Kentlileşmeyi daha sürdürülebilir hale getirmek için kapsayıcı, çok boyutlu ve uzun vadeli stratejiler benimsenmelidir. Öncelikle, kentsel altyapı ve hizmetlerin (eğitim, sağlık, ulaşım vb.) erişilebilirliği artırılarak, göçle gelen nüfusun kent yaşamına entegrasyonu kolaylaştırılmalıdır. Kültürel kimliklerin korunması ve çeşitliliğin desteklenmesi, kentlileşme sürecinde sosyal uyumu güçlendirebilir. Kültürel ve tarihi miras yapılarının, özgünlüklerine sadık kalarak güncellenip korunması da doğru onarım teknikleri ve alan dokularının sürdürülebilirliğini sağlamakla mümkündür (Özkan Önür, 2025b). Aynı zamanda, çevresel sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda, yeşil alanların korunması, enerji verimliliği yüksek konutların teşvik edilmesi ve toplu taşıma sistemlerinin yaygınlaştırılması gibi adımlar atılmalıdır. Ekonomik olarak, yerel istihdam olanaklarının çeşitlendirilmesi ve sosyal destek programlarıyla yoksulluğun azaltılması, kentlileşmenin sürdürülebilirliğini destekleyecektir. Bunun yanı sıra, katılımcı planlama süreçleriyle yerel halkın karar alma

mekanizmalarına dahil edilmesi, kentlileşmenin daha adil ve demokratik bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacaktır. Bu yaklaşımlar, kentlileşme sürecini hem çevresel hem de sosyo-ekonomik açıdan dengeli ve sürdürülebilir kılabilir.

SONUÇ

Kentlileşme, bireylerin kentsel yaşama uyum sağlarken davranışsal, kültürel ve ekonomik açıdan dönüşüm geçirdiği karmaşık bir süreçtir. Bu süreç, yalnızca fiziksel bir yer değiştirmeyi değil, aynı zamanda değer yargılarının, yaşam biçimlerinin ve toplumsal ilişkilerin yeniden şekillenmesini de içerir. Ancak, kır-kent karşıtlığı, bu dönüşümün sürdürülebilir bir şekilde gerçekleşmesini engelleyen önemli bir faktördür. Kırsal ve kentsel alanlar arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel uçurum, kentlileşme sürecini zorlaştırmakta ve eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Bu çalışmada, sürdürülebilir kentlileşmenin, kır-kent dengesini koruyarak ve kentsel yaşamın çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarını göz önünde bulundurarak gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Sürdürülebilir kentlileşme, bireylerin kent yaşamına entegrasyonunu kolaylaştırırken, kırsal değerlerin ve kimliklerin korunmasını da hedeflemelidir. Bu bağlamda, kentlileşme sürecinde bireylerin eğitim, kültür, sanat ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi alanlarda desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, kentsel altyapının geliştirilmesi, çevre dostu politikaların benimsenmesi ve toplumsal katılımın artırılması, sürdürülebilir kentlileşmenin temel taşları olarak öne çıkmaktadır. Kır-kent arasındaki bağların

güçlendirilmesi, göçle gelen nüfusun kent yaşamına uyumunu kolaylaştıracak ve kentsel büyümenin yarattığı sorunları hafifletecektir.

Sonuç olarak, kır-kent karşıtlığının aşılması ve sürdürülebilir kentleşmenin sağlanması hem kırsal hem de kentsel alanların birbirini desteklediği bir modelin benimsenmesiyle mümkündür. Bu model, çevresel sürdürülebilirlik ilkelerini gözetirken, kültürel çeşitliliği koruyan ve sosyal eşitsizlikleri azaltan bir kentleşme anlayışını öngörmektedir. Gelecekte, kır-kent arasındaki karşıtlığın yerini, karşılıklı bağımlılık ve iş birliğine dayalı bir ilişki almalıdır. Bu dönüşüm, yalnızca mevcut nesillerin refahını artırmakla kalmayacak, aynı zamanda gelecek nesillere daha adil ve yaşanabilir bir dünya bırakma hedefine de hizmet edecektir.

KAYNAKÇA

- Atkinson, P. (2007). *Ethnography: Principles in Practice* (3rd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203944769>.
- Castells, M. (1977). *The Urban Question: A Marxist Approach*. Edward Arnold.
- Desheng, X., Gengzhi H., Jingwen G., Jiarong L. (2014). Changing concepts of city and urban planning practices in guang-zhou (1949-2010): An approach to sustainable urban development.
- Durckheim, E. (1994). *The Division of Labaour in Society*, The Macmillian Press Ltd., London.
- Elmqvist, T., Barnett, G., & Wilkinson, C. (2013). Exploring urban sustainability and resilience. In L. Pearson (Ed.), *Resilient sustainable cities*. New York: Routledge.
- Erkut, G. (1996) “Kentlileşme Sürecinin Sosyolojik Boyutu”, içinde *Türkiye’de Kentleşme. Yeni Yüzyıl Kitaplığı. Türkiye’nin Sorunları Dizisi 7. İstanbul.*
- Flanagan, W. G., (1990). *Urban Sociology: Images and Structure*, Massachusetts: Allyn and Bacon.
- Gül, H. ve Ergun C. (2012). *Kent ve Göç Sosyolojisi içinde Sosyolojiye Giriş-Sosyolojinin Temel Tartışmaları*, ed. M. Tuna. Detay Yayıncılık. Ankara.

- Harrington, L. M. B. (2016). Sustainability theory and conceptual considerations: a review of key ideas for sustainability, and the rural context. *Papers in Applied Geography*, 2(4), 365-382.
- Huot, J. L., Thalmann, J. P. ve Valbelle, D. (2000). *Kentlerin Doğuşu*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaya, E. (2004). *Kentleşme ve Kentlileşme*, İlke Yay. Kent Yönetimi Dizisi, 3(2).
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2013). *Kentleşme politikası* (13. Basım). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kubilay, M. (2022). *Kentleşme ve Kentlileşmenin Kentsel Yaşama Etkisi (Sultanbeyli Örneği)*. Doktora Tezi. 181153103. Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. İstanbul.
- Lefebvre, H. (2016). *Metaphilosophy*. Verso Books.
- Lefebvre, H. (2018). *Şehir Hakkı*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Mansuroğlu, S., Kınıklı, P. ve Saatçı, B. (2012). Antalya’da kentsel gelişimin ekolojik açıdan değerlendirilmesi ve sürdürülebilirlik kapsamında önerilerin geliştirilmesi.
- OECD, (2010). *Strategies to Improve Rural Services Delivery*, OECD Rural Policy Reviews.

- Önal, N. E. (2006). Kırsal Dönüşüm Programlarının Ekonomi Politikası. *İktisat Dergisi*, 477: 56-61.
- Özkan Önür, Ö. (2025a). The use of mycelium-based biomaterials in sustainable architecture: An Innovative approach to historical building restoration, Ubak Yayın Evi. ISBN: 978-625-5923-37-0. Ankara.
- Özkan Önür, Ö., Kaya E., & Yerli, Ö. (2025). Landscape design proposal in public spaces: A Case of Düzce Uzun Mustafa neighborhood, *Düzce University Journal of Science & Technology*, 13(1), 522-544.
- Özkan Önür, Ö. (2025b). 19. Yüzyıl geleneksel taraklı evlerinde restorasyon önerisi: Kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği kapsamında İbrahim Kaya Evi örneğinin incelenmesi, *Uluslararası Batı Karadeniz Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 7(1), 61-85.
- Rees, W. E., & Wackernagel, M. (1996). Urban ecological footprint: Why cities cannot be sustainable and why they are a key to sustainability. *Environmental Impact Assessment Review*, 16, 223–248.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001(a). Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: DPT:2538. Ankara.

- Sietchiping, R., Kago, J., Zhang, X. Q., Augustinus, C. ve Tuts, R. (2014). Role of Urban–Rural Linkages in Promoting Sustainable Urbanization. *Environment and Urbanization AsIA* 5(2), 219–234.
- Tosun Karakurt, E. (2013). Sürdürülebilir Kentsel Gelişim Sürecinde Kompakt Kent Modelinin Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Celal Bayar Üniversitesi İİBF. Dergisi, 1(20).
- Uçkaç, L. (2006). Kentsel tasarımın kent kimliği üzerine etkileri, Keçiören örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- UN-Habitat, (2012). <https://unhabitat.org/programme/safer-cities> Erişim Tarihi: 18.03.2025.
- Wirth, L. (1938). Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology*, 44(1), 1-24.

TARİHİ TİCARET MERKEZLERİNDE KORUMA SÜRECİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTLİLEŞME

